

SANAT TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ARKEOLOJİ-PREHİSTORYA-ÖNASYA
EPIGRAFI-ANTROPOLOJİ-MÜZİK-TİYATRO
TEOLOJİ- FOLKLOR

Dört Ayda Bir Çıkar

CİLT 1 SAYI:2 Nisan 1988

Sahibi: Enis KARAKAYA / M.A.
Yazı İşleri Müdürü: Özkan ERTUĞRUL/M.A.
Teknik Müdür: Tolunay TİMUÇİN
Genel Koordinatör: Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU
Yönetim Kurulu: Özkan ERTUĞRUL-Enis KARAKAYA
Şebnem AKALIN-Selda KALFAZADE

Genel Sekreter: Şale UYGUN
Sanat Yönetmeni: Selçuk UYGUN
Teknik Sekreter: Yavuz TİRYAKİ

Haber Servisi: Gülçin EROL- Gülay BURGAZ
Hülya KOÇ -Arzu İYİANLAR
Hülya.YILMAZ

Halkla İlişkiler: Gülgün KALKINOĞLU
Halenur KATİPOĞLU

Mali Müşavir: Selim Sabit SALMAN

DANIŞMANLAR: Prof.Dr.Semavi EYİCE
Doç.Dr.Ara ALTUN
Doç.Dr. Selçuk MÜLAYİM-Yard. Doç.Dr.Zeki SÖNMEZ
Yard.Doç.Dr. Ebru PARMAN-Dr.Hüsamettin AKSU
Dr.Engin BEKSAÇ-Sargon ERDEM-Erol ÖZKAN

Dizgi: KÖK TEMSİLCİLİK

Dergimizin ikinci sayısının çıkmasında dizgi konusundaki yardımlardan dolayı
HAKAN KÖK ve KÖK TEMSİLCİLİK'e teşekkürü borç biliriz.

Film: CEMHAS GRAFİK 511 85 85

İÇ BASKI: ÖRÜNÇ MATBAASI: 528 42 68

KAPAK BASKI: DANTEL OFSET 522 65 41

Kapak Baskısında, SEÇİN GÜR'e Yardımlarından dolayı Teşekkür ederiz.

REKLAMLAR

Arka dış sayfa: 350.000.- TL.
Arka iç sayfa: 200.000.- TL.
İç Tam sayfa: 150.000.- TL.
İç Yarım Sayfa: 100.000.- TL.

• Yıllık Abone: 10.000.Tl.dir. Banka hesap numarasına
çıkarılan paranın makbuz veya dekontunun fotokopisi ya
da aslı gönderildiği an, dergi Adresinize postalanacaktır.
(İstanbul Bayezit Vakıflar Bankası 21-10248-8 nolu hesap)

İRTİBAT ADRESİ: Tolunay Timuçin
Mollafenari Sok. Birol İş hanı Kat: 3 Cağaloğlu/İstanbul

• Dergide yayınlanan Makalelerin sorumlulukları yazarı-
na aittir. Kaynak gösterilmek kaydı ve izin alınarak yarar-
lanabilir.

İÇİNDEKİLER

Dergiden.....Size	2
Atik Valide Külliyesi (M. Baha TANMAN)	3-19
Haber-Üsküdar Evleri (Hülya KOÇ-Gülay BURGAZ)	20
Folklorun Dünü-Bugünü-Yarını (Doç.Dr.L.Sami AKALIN)	21-23
Haber-Yazmacılık Yaşamalı (Halenur HATİPOĞLU)	24
Marmara'da İki "İskoç" Şatosu (Prof.Dr.Semavi EYİCE)	25-34
Yok Olan Bir Yapı Sultanahmed Darüşşifası (Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU)	35-39
Haber-Mozaik Müzesi'nin Restorasyonu Üzerine Bir Düşünce (Serpil YÖRÜK)	40
Anhegger'leri Ziyaret Ettik (Derginin Röpörtajı) ..	41-45
Haber-Kültür Miraslarımız Neden Yok Ediliyor (Şebnem AKALIN)	46
Tarihte Aptesane (Sargon ERDEM)	47-52
İkona (Özkan ERTUĞRUL)	53-62
Kapris (Zeynep İNANKUR)	63-65
Haber-Antalya'da II. Selçuklu Semineri 25/26 Aralık 1987 (Aynur DURUKAN)	66
Pirî Reis'in Kitâb-ı Bahriye'sinde Bulunan Tersâne'i Amire Plânları (İdris BOSTAN)	67-68
Anadolu Bizans Sanatı (Yar. Doç. Mehmet İ. TUNAY)	69-81
Haber-Amasra'da Eski Bizans Kilisesi Hakkında (Hülya YILMAZ)	82
Anadolu Kültüründe - Sanatlarında Sembolik EL Motifi (Ayşen ALDOĞAN)	83-90
"Maria ve Marta'nın Evinde İsa" (Dr. A. Engin BEKSAÇ)	91-96
Aes Rude'den Denarius'a Roma Sikkeleri (Oğuz TEKİN)	97-101
Haber - Ressamlar Derneğinin Özgeçmişi (Arzu İYİANLAR)	101
Haber - Görüp Üzıldüklerimiz (Gülgün KALKINOĞLU)	102
Japon Etnosantrizmi: Şintoizm (Arş. Gör. Kürşad DEMİRCİ)	103-105
Haber - Ankara Kalesinden Notlar (Yavuz TİRYAKİ)	106
Panofsky'nin Yöntemi ve Bir Ön-Çalışma (Uşun TÜKEL)	107-112
Mozaikin Yerinde Korunması ve Onarımı (Ark. Rest. Hüseyin AKKILI)	113-119
Haber-İlgi ve Sahip Çıkma (Selda KALFAZADE)	120
Haber-Halit Ağa Çeşmesi Kurtarılmalıdır (Gülçin EROL)	121
Haber-Kümbet Camii (Enis KARAKAYA)	122
Haber-Melike BETİL İlk kişisel Sergisini Açtı (Alp TÜMER)	122
Haber-Yok Edilen Bir Eser (Selçuk UYGUN)	123
Haber-Türk Sineması Süreyya DURU'yu Kaybetti (Esin KARAKAYA-ÖZDİL)	124
Haber-Neden Sahiplenmiyoruz? (Ali Fahir ÖNER)	125

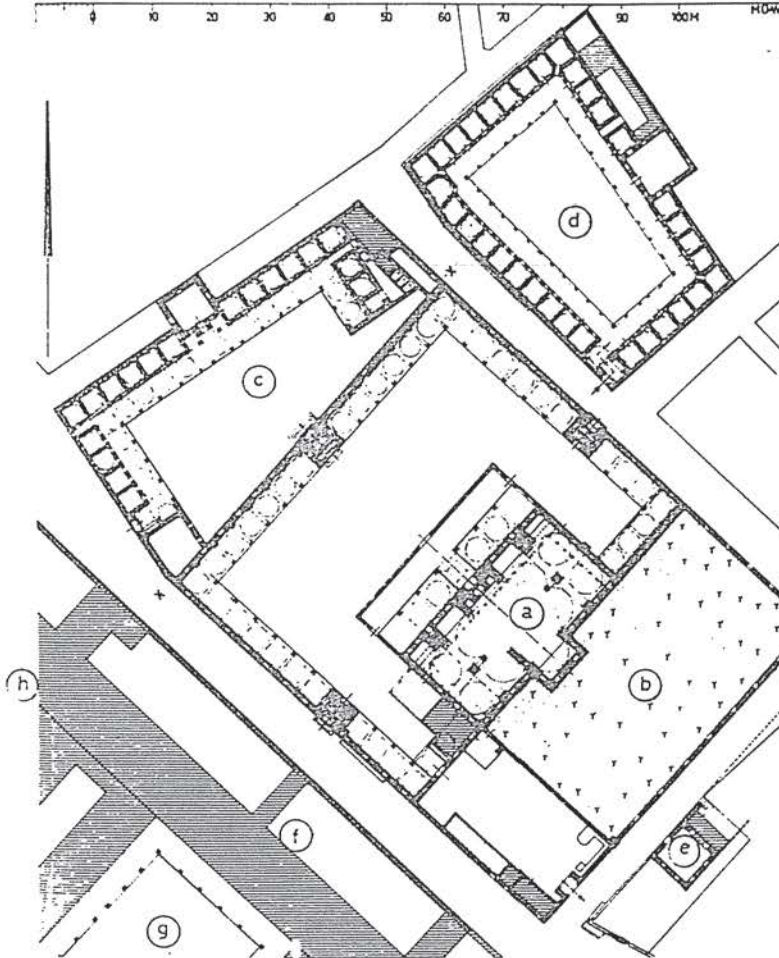
ATİK VALİDE KÜLLİYESİ

M. Baha TANMAN

Atik Valide Külliyesi İstanbul ili, Üsküdar ilçesi, Toptaşı semtinde, Valide-i Atik Mahallesi içinde, Sultan III. Murad (1546-1598)'in annesi Nurbânu Valide Sultan (I) (-1580 civ.) tarafından 1570/71-1579 yılları arasında tesis edilmiştir. (2) Rebiyülâhır 990 (Nisan 1582) tarihli bir vakfiyesi bulunan bu geniş kapsamlı külliye'nin tasarımı 1988'de 400. ölüm yıldönümünü idrak ettiğimiz mimar Koca Sinan' (1489-1588)'a aittir. (3) Cami, medrese, tekke, sıbyan mektebi, dârülhadis, dârülkurra, imaret (aşhane/tabhane/kervansaray), dârüşşifa ve hamamdan oluşan bu topluluk önceleri "Valide Sultan" adı ile anılırken, Sultan III. Ahmed (1673-1736)'in annesi Gülnûş Valide Sultan' (1642 civ.-1715)'in Üsküdar'da, İskele Meydanı'nda 1708-1710 arasında inşa ettirdiği ve "Yeni Valide", "Cedid Valide" ya da "Valide-i Cedid" olarak

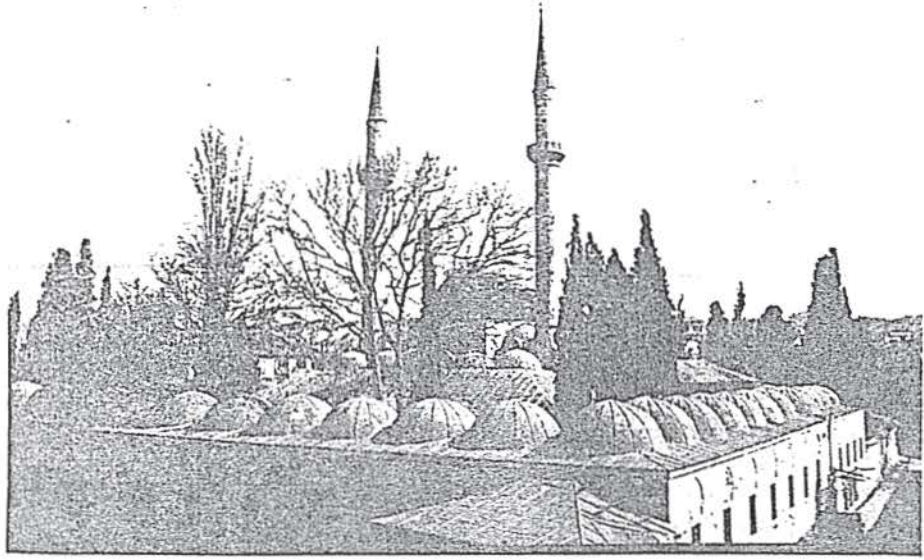
adlandırılan diğer valide sultan külliyesinden ayırddilebilmesi için XVIII. yüzyılın başlarından itibaren "Eski Valide", "Atik Valide" ya da "Valide-i Atik" gibi isimlerle anılır olmuştur. (4) Söz konusu külliye yerli ve yabancı bir çok seyyah ve araştırmacının dikkatini çekmiş olup zengin bir kaynakçaya sahiptir (5).

Atik Valide Külliyesi'ni teşkil eden yapılar, kuzeydeki Çavuşderesi Vadisi'ne doğru alçalan, çevreye hakim bir yamaç üzerinde, kademeli olarak yerleştirilmişlerdir. Kaynakların bir kısmında yanlış tanımlamalarla birbirlerine karıştırılmış ve medrese, tekke ve sıbyan mektebi hariç ekseriyeti çeşitli tadilat sonucunda aslı hüviyetlerini kaybetmiş olan yapıların özgün yerleşim düzeni inşa tarihleri ve kullanımları ancak Prof. Dr. A. Kuran'ın son araştırmaları sonucunda kesinlik kazanmıştır (6) Külliye'nin çekirdeğini oluşturan

Atik Valide Külliyesi'nin yerleşim planı.

- (a) cami,
- (b) hazine,
- (c) medrese,
- (d) tekke,
- (e) sıbyan mektebi,
- (f) dârülhadis ve dârülkurra,
- (g) imaret,
- (h) dârüşşifa. (Müller-Wiener'den)

Cami-Genel Görünüş (Ertuğrul).

ran cami/medrese grubu ortada yer almaktadır. Caminin kuzeyinde önce, cami ile aynı seviyedeki şadırvan avlusu. sonra bu avluya bitişik olan ve daha alçakta kalan medrese bulunmaktadır. Caminin güney yönünde ise zamanla bir hazire teşekkül etmiştir. Bu grubu kuzeyde Valide Kâhyası Sokağı, batıda Kartal Baba Caddesi, güneyde Çinili Cami Sokağı, doğuda ise Tekkeönü Sokağı kuşatmaktadır. Batı yönünde, Kartal Baba Caddesi'nin öbür yakasında birbirlerine bitişik olan fakat kendi içlerinde bağımsız bütünler oluşturan dârülkurra, dârülhadis, dârüşşifa ile aşhane tabhane ve kervansarayı ihtiva eden imaret yer almaktadır. Bu bölümlerin işgal ettiği yapı adasını kuzeyde Helvacı Ali, güneyde Valide İmareti sokakları, doğuda ve batıda ise Kartal Baba ile Toptaşı caddeleri sınırlamaktadır. Adanın doğu kanadına, Kartal Baba Caddesi'ne paralel uzanan bir dizi hücreyi içeren dârülhadis ile bu dizinin güney ucuna bitişen ve dârülkurra olması muhtemel bölüm, bunların arkasında, daha alçakta kalan batı kesimine de imaret ile dârüşşifa yerleştirilmiştir. Bu grubun kuzey-batısında, Toptaşı Caddesi'nin arkasında hamam, cami/medrese grubunun güneyinde, Çinili Cami Sokağı'nın öbür yakasında sıbyan mektebi olduğu tahmin edilen bina, doğusunda da tekke müstakil yapılar olarak yükselmektedir. Tekkeyi kuzeyde Valide Kâhyası, batıda Tekkeönü, güneyde Ahmetoğlu Musallası sokakları, doğuda ise komşu bir parsel çevrelemektedir.

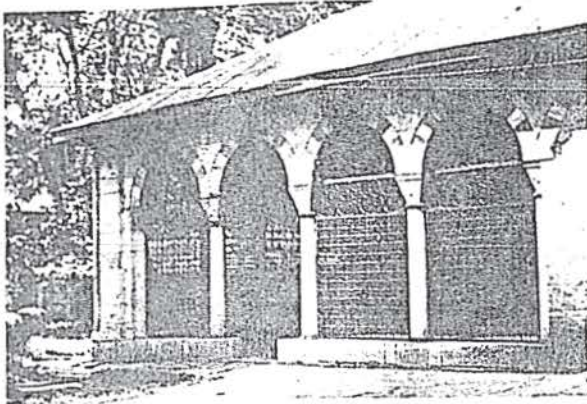
Külliye'yi teşkil eden bu yapılardan cami, medrese, tekke, imaret ve dârüşşifanın duvarları kesme köfeki taşı ile örülmüş, sıbyan mektebi, dârülkurra, kervansaray ve hamamda ise almalı örgü tercih edilmiştir. Bu sonuncunun duvarları moloz taş ile tuğlanın yer aldığı özensiz bir örgüyü sergilemekte, diğerlerinde alternatif olarak düzenlenmiş bir sıra kaba yontulu köfeki taşı ve iki sıra tuğladan oluşan nisbeten düzenli bir doku görülmektedir. Bu arada medresede dersahane kubbesinin kasnağında tuğla örgüye, tekkede tevhidhane kubbesinin kasnağında da almalı örgüye yer

verilmiştir. Duvarların yanı sıra diğer taşıyıcılardan pâyeler kesme köfeki taşı ile örülmüş, sütunlar ve başlıkları ise beyaz mermerden yontulmuştur. Üstyapıyı oluşturan kubbe ve tonozlarda örgü malzemesi olarak tuğla kullanılmış ve bunlar dışardan kurşunla kaplanmıştır. Öte yandan pencereler, klasik Osmanlı üslubundaki düzene uygun olarak, iki sıra -caminin bazı duvarlarında üç sıra- halinde tertib edilmiş, alttakiler dikdörtgen açıklıklar, beyaz mermerden söveler ve lokmalı demir parmaklıklar ile, üsttekiler sivri kemerli açıklıklar ve çift cidarlı alçı revzenlerle techiz edilmiştir. Ayrıca kapı sövelerinde, şadırvan haznelerinde ve daha bazı detaylarda da beyaz mermer tercih edilmiştir.

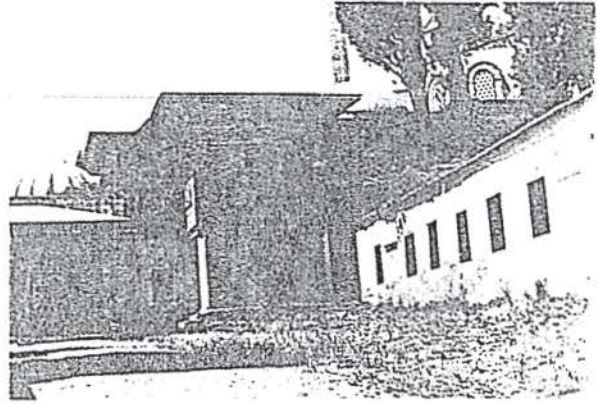
Cami: Külliye'nin ana yapısı olan caminin inşa tarihi, mimarının kimliği ve zaman içinde geçirdiği değişimler uzun müddet çeşitli müellifler tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiş, ancak son araştırmalar sayesinde nisbeten aydınlığa kavuşmuştur. Yapının bugünkü durumuna üç aşamada ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır:

1) 1570/71-1579 arasında inşa edilen ve kesinlikle Sinan'ın eseri olan ilk cami bugünkü caminin altıgen şemaya sahip orta bölümüdür. Kuzey yönünde son cemaat yeri ve ayrıca ahşap çatılı ikinci bir revak bulunmakta ve bu revak harimin kuzey-doğu ve kuzey-batı köşelerinde yer alan minarelerin güney sınırına kadar ilerleyerek son cemaat yerini üç yönden kuşatmaktadır. Ayrıca cami kuzey, doğu ve batı yönlerinde oldukça büyük boyutlu ve revaklı bir şadırvan avlusu ile çevrilidir.

2) Vakfın ilk mütevellisi Pîr Ali b. Mustafa'nın göreve getirildiği 1582 yılı başları ile halen cami kapısında yer alan ve yapıyı tarihlendirmede bir çok araştırmacıyı yanlışlığa sürüklemiş olan kitabenin bulunduğu 1583 yılı arasında harim, batı ve doğu yönlerine doğru, ikişer kubbeli birer sahn eklenerek büyütülmüştür. Bu ameliye sonucunda cami harimi, Osmanlı mimarisinde ilk defa 1437-1447 tarihli Edirne, Üç Şerefeli

Cami-Dış revak kemerleri (Tanman).

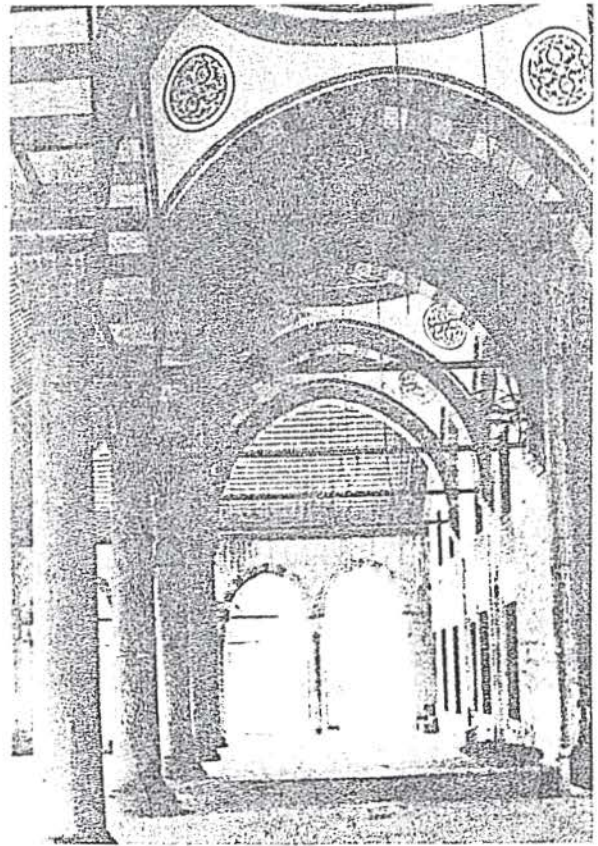
Cami-Hünkâr mahfili girişi (Başıplikçi)

Cami'de görülen ve Sinan'ın 1555/56 tarihli Beşiktaş, Sinan Paşa Camii'nde tekrar ele alarak geliştirdiği malum şemaya sahip olmuş, minareler klasik Osmanlı üslubuna ters düşen bir tertiple yapı kitlesinin içinde kalmış, ikinci revak harimin kuzey duvarının hizasında kesilerek, güney doğru devam eden birer kemer yeni inşa edilen duvarların içine gömülmüştür. Sinan'ın 1580'lerden itibaren oldukça yaşlandığı ve çeşitli inşaatlarda yardımcıları olan mimarları görevlendirdiği göz önüne alınırsa, bu ikinci aşamada tasarımın bizzat O'na ait olmayıp mesela Davud Ağa'(-1598) ya tevdi edilmiş olması ihtimal dahilindedir. (7) Ayrıca bu meyanda, Üsküdar'ın eski sakinleri arasında yaygın rivayete göre Sinan'ın çıraqlarından olup külliye'nin inşaatında görev alan mimarlardan birisi de buradan aşırıldığı malzeme ile Üsküdar'ın Hayreddin Çavuş (Debbağlar) Mahallesi'nde kendi adı ile anılan bir mescid-tekke inşa ettiren, mesele ortaya çıkınca idam edilen ve banisi olduğu yapının haziresine gömülen "Kurban" ya da "Kurbağa" lakaplı Nasuh' (-1586) dur. (8)

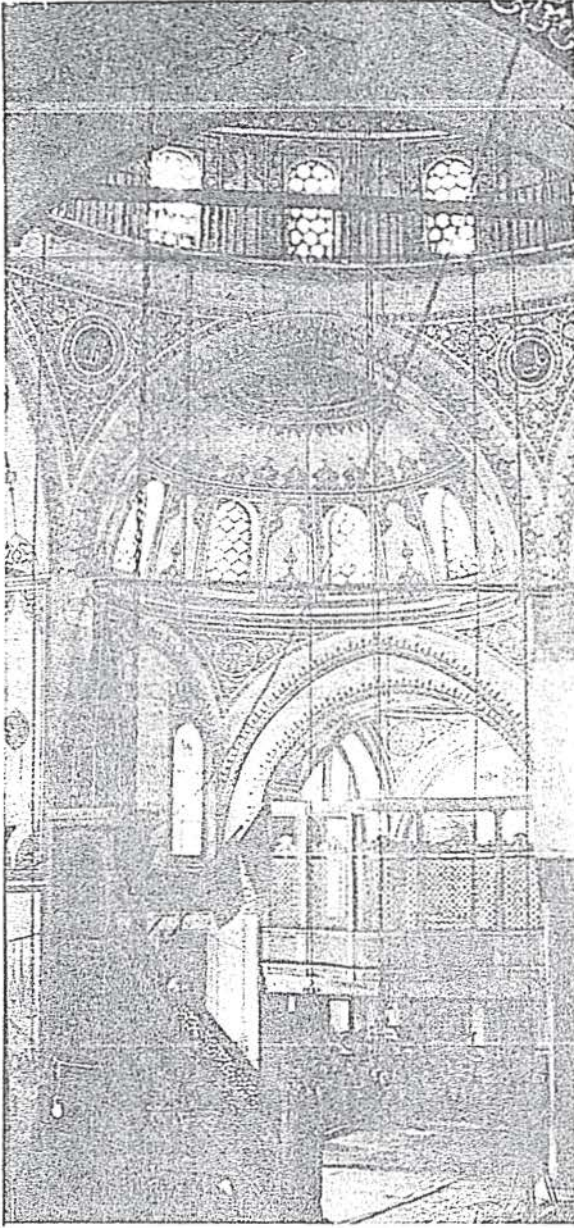
3) Geçen yüzyılda Sultan II. Mahmud devrinde (1808-1839), muhtemelen 1834/35'de caminin güney-batı köşesine, güney yönünde müstakil girişi bulunan bir hünkâr dairesi ve mahfili ilave edilmiş, bu arada söz konusu köşede yapı kitlesine saplanan avlu revaklarından iki birim iptal ve harimin batı yönündeki pencere düzeni kısmen tadil edilmiştir. Ayrıca caminin, sonuncusu 1956-1972 arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü eliyle gerçekleştirilmiş olan, çeşitli tamirlere sahne olduğu da bilinmektedir.

Camiyi kuzey, batı ve doğu yönlerinde çevreleyen şadırvan avlusuna, her biri bir yöndeki dört adet kapıdan girilmektedir. Kuzeydeki medrese avlusuna inen bir merdiveni barındıran, güneydeki kısmen hazire olarak kullanılmış dış avluya açılan, diğer ikisi de doğrudan doğruya sokaklara geçit veren bu kapılar basık kemerli açıklıklara sahiptir. Bu arada medrese avlusu kadar olmasa da, sokaklar avlu seviyesinden aşağıda kaldığından batı ve doğu girişleri de merdivenli

olarak düzenlenmiştir. Batı girişinin hemen yanında, güney yönünde, avlunun dış duvarında yan yana üç adet sivri kemerli küçük çeşme sıralanmaktadır. Bunlardan ortadaki kırk kaş kemerli, yandakiler ise sivri kemerli aynalara sahiptir. Ortadaki ile aynı özellikleri paylaşan diğer bir çeşme de doğu yönündeki avlu girişinin güneyinde yer almaktadır. Muhtemelen hünkâr dairesinin ilavesi sırasında ihdas edilmiş olan güneydeki dışında, diğerlerinin üzerine, herhalde bevâbların ikametine mahsus olan kare planlı ve kubbeli birer

Cami-Son cemaat yeri (Başıplikçi)

Cami-iç görünüş (Başiplikçi)

oda yerleştirilmiştir. Revağa açılan basık kemerli küçük kapılardan girilen bu fevkânî odalar kaburgalı çapraz tonozlarla taşınmakta ve biri avluya diğeri de dışarıya açılan dikdörtgen açıklıklı ikişer ufak pencereden ışık almaktadır. Şadırvan avlusunu kuşatan revaklar bu odalar ile aynı boyutlarda otuzsekiz birim ihtiva etmekte, güney-doğu kanadında camiye bitişen ve aynalı tonozla örtülü olan biri dışında, söz konusu birimler baklavali başlıklarla sütunlara oturan sivri kemerlerle donatılmış ve pandantifli kubbelerle örtülmüştür. Aslında kırk adet olan bu birimlerden iki tane sinin hünkâr dairesinin inşası sırasında yıktırıldığı anlaşılmaktadır. Her birimde dışarıya açılan, dikdört-

gen açıklıklı ve sivri tahfif kemerli birer pencere yer almaktadır. Asırlık çınarların gölgelendirdiği bu geniş avlunun ortasında, 1940'lı yılların sonlarında çınarlardan birinin devrilmesi sonucunda tahribe uğramış ve yakın zamanda tamir edilmiş olan çokgen hazneli şadırvan bulunmaktadır.

Caminin giriş cephesine kişilik kazandıran dış revak köşelerde (L) kesitli birer pâyve, ortada dikdörtgen kesitli iki pâyve ve onaltı sütuna oturan sivri kemerlerle dışarıya açılmaktadır. Baklavali başlıklara basan kemerler alternatif olarak beyaz mermerden ve kırmızı somakiden kesme parçalarla örülmüştür. Pâyelerin yan yüzlerinde birer gömme sütun yer almakta, ayrıca (L) kesitli pâyelerin dış köşeleri benzer şekilde yumuşatılmış bulunmaktadır. Ortadaki pâyelerin taçkapı ile aynı eksene sahip açıklığı basık bir kemer ile geçilmiştir. Lokmalı demir parmaklıklarla donatılmış olan sivri kemerli açıklıklar, her biri kaval silmeli bir çerçeve içine alınmış dört grup halinde tanzim edilmiştir. Dış revağın ahşap çatısı, külliye'deki kâgîr örtü unsurları gibi kurşunla kaplı olup kısa bir saçakla son bulmaktadır. Arkada, bu dış revağın içine gömülü olarak yer alan son cemaat yeri beş birimlidir. Yüksek tutulmuş olan ortadaki birim aynalı tonozla, diğerleri pandantifli kubbeler ile örtülüdür. Buradaki sivri kemerler de, dış revakinkilerle aynı örgüye sahip olup, mukarnaslı ve sarkıtlı başlıklarla donatılmış sütunlar ile cami duvarındaki basit profil konsollara oturmaktadır. Tamamen beyaz mermerden mamul olan taçkapı kaval silmeli dış çerçevesi, basık kemerli açıklığı, mukarnaslı ve sarkıtlı kavsarası, köşelerde kum saatli sütunçeleri, yanlarda yarım sekizgen planlı ve kavsarası mukarnaslı hücreleri ile titiz bir işçiliğin yanı sıra klasik üslubun bütün özelliklerini aksettirmektedir. Kemerin üzerinde yer alan ve baniyenin ismi ile 991 (1583) tarihini veren Osmanlıca manzum kitabe ahşap bir levha üzerine tâlik hatla yazılmıştır. (9) Taçkapıya göre simetrik olarak sağda ve solda, altı üstlü dörder çift pencere, bunların arasında birer son cemaat yeri mihrabı, uçlarda birer minare girişi ile doğu ucunda üst kat mahfillerine çıkan merdivenin kapısı yerleştirilmiştir.

Harimin ilk inşâ döneminden kalan orta bölümü yaklaşık 13.00 m. çapında bir kubbe ile örtülüdür. Yapının gerek dış görünüşlerine gerekse de iç mekânına hakim olan bu merkezi kubbe güneyde ve kuzeyde ikişer duvar pâyesine, batıda da doğuda birer kahverengi somaki sütuna oturan altı adet sivri kemerle taşınmaktadır. Sütunlar küçük kemerlerle gerilerindeki pâyelere bağlanmışlardır. Merkezi kubbe ikisi batıda, ikisi doğuda, biri de güneyde olmak üzere toplam beş yarım kubbe ile takviye edilmiş ve bütün bu örtü unsurları ile düşey hatların arasına küçük pandantifler yerleştirilmiştir. Harim güney yönünde iki duvar pâyesi arasında bir yarım kubbe derinliği kadar ileriye doğru genişletilmiş, bu suretle güney duvarının ortasında mihrabı barındıran ve üstü bu yöndeki yarım kubbe ile örtülü bir çıkıntı elde edilmiştir. Doğudaki ve batıdaki sütunların arkasındaki pâyeler ilk inşâda duvar pâyesi niteliğinde iken ikinci aşamada buradaki duvarlar kal-

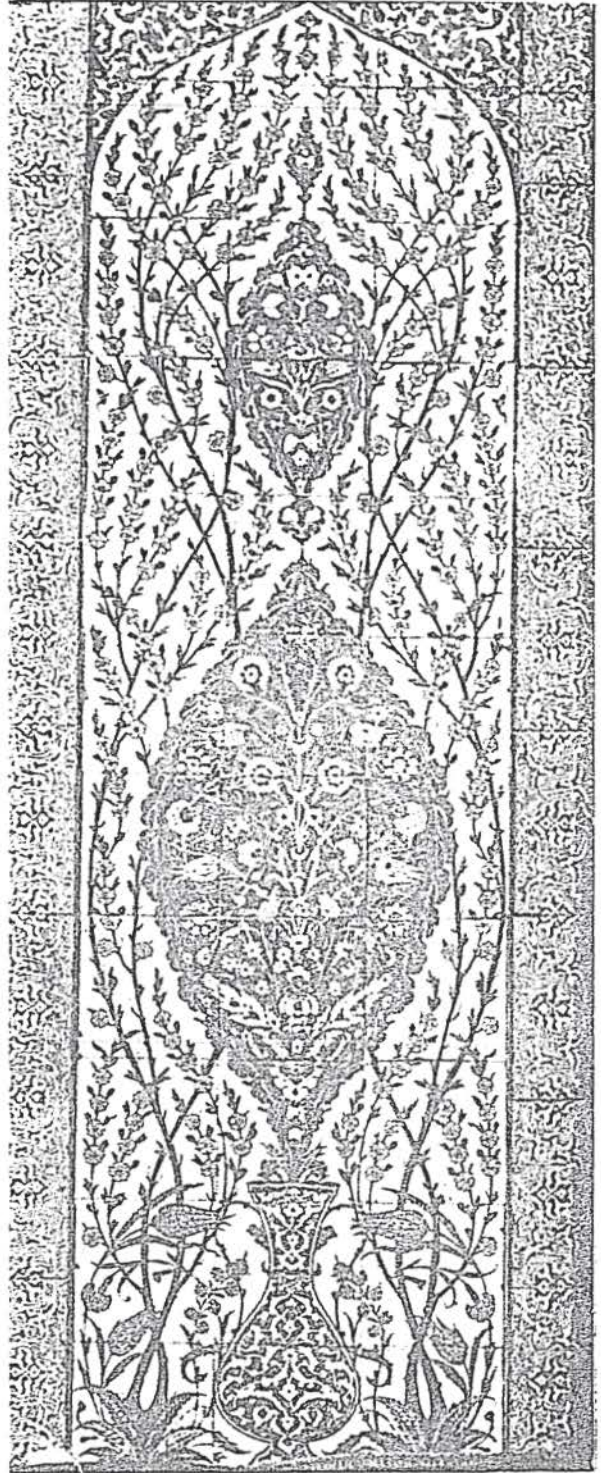
dırılmış, söz konusu pâyeler birer sivri kemerle hem güneydeki ve kuzeydeki duvarlara hem de geri çekilen doğu ve batı duvarlarındaki pâyelere bağlanmış, her iki yönde kemer açıklıkları çapında ikişer kubbe inşa edilmiş ve böylece harim ikişer kubbeli iki sahanla genişletilmiştir.

Baklavahı başlıkları olan sütunların taşıdığı ve Bursa kemercikleri ile donatılmış korkulukların sınırladığı mahfiller harimin batı, doğu ve kuzey yönlerinde yer almaktadır. Bunlardan müezzinlere mahsus olan kuzey kanadında taçkapı hizasına gelen kesimin zemini yükseltilmiş ve yine bu hizada daha yukarıda, duvar pâyeleri arasındaki girintiye iki mahfil daha kondurulmuştur. Birbirlerine ahşap merdivenlerle bağlı olan bu mahfillerden alttaki taçkapı kitlesinin üzerine oturmakta, diğeri bu kitleye basan sivri kemerli bir revak tarafından taşınmaktadır. Mahfillerin güney-batı kesimi hünkâr mahfiline dönüştürülmüş ve muhdes ahşap çıkmalarla genişletilmiştir. Beden duvarlarında iki ya da üç sıra halinde tanzim edilmiş olan yetmişüç, yarım kubbelerin eteklerinde yirmüç ve merkezî kubbenin kasnağında onsekiz tane olmak üzere toplam yüzondört pencereden ışık alan ve ayrıca başarılı nisbetlerle şekillendirilmiş bulunan harim mekânı son derecede ferah bir etki bırakmaktadır. Bu pencerelerden batı duvarında bulunan bazıları hünkâr dairesinin inşası sırasında iptal ya da kapiya tahvil edilmişlerdir.

Yan sahnelerin eklenmesi sonucunda harim kitlesi içinde kalmış olan minarelerin ilk yapının kuzey-doğu ve kuzey-batı köşelerinde hafifçe dışarı taşan kare planlı kaideleri, üçgen yüzeylerle donatılmış kürsüleri, çokgen gövdeleri ve petekleri, altları yumurta dizisi ile süslü ve korkulukları şebekeli şerefeleri, eteği girland kabartmaları ile çevrili, kurşun kaplı konik ahşap külâhları vardır. XVIII. yüzyılda, muhtemelen ünlü 1765 depreminde bu minarelerden doğudaki kaidesine, batıdaki de şerefesinin altına kadar yıkılmış ve o dönemde revaçta olan barok üsluba uygun detaylarla yeniden inşa edilmişlerdir.

Yine Osmanlı baroğuna has bileşik bir kemerle donatılmış olan hünkâr dairesi girişi, güneydeki dış avlunun batı kesimine açılmaktadır. Hünkâr dairesi gerek dış avlu yönünde gerekse de şadırvan avlusu yönünde direkler üzerine oturan fevkânî bir yapıdır. Kısmî zemin katta, güneyde girişi izleyen ufak bir taşlık ile üst kata çıkan ahşap merdiven yer almaktadır. Caminin güney-batı köşesindeki kubbeli birimin altına tekâbülden hünkâr mahfili ile bağlantılı olan üst kat ise, bütün diğer örneklerde görüldüğü üzere, sultan ile maiyetinin dinlenmelerine mahsus, birbirleri ile irtibatlı mekânları ihtiva etmektedir. Bu odaların, dışardan ahşap içerden bağdadî sıva ile teşkil edilmiş duvarları, dikdörtgen açıklıklı ve pancurlu pencereleri, hafif içbükey saçakları ve her iki yönde ilerleyen çıkmaları hünkâr dairesine bir eski İstanbul konağı görünümü kazandırmaktadır.

Hünkâr mahfili güney ve batı yönlerinde caminin beden duvarları, kuzey yönünde de, pâyeye ile batı duvarı arasında uzanan muhdes bir duvar ile sınırlandırılmıştır.

Cami-Mihrap çıkıntısındaki çini panolardan (Başıplikçi)

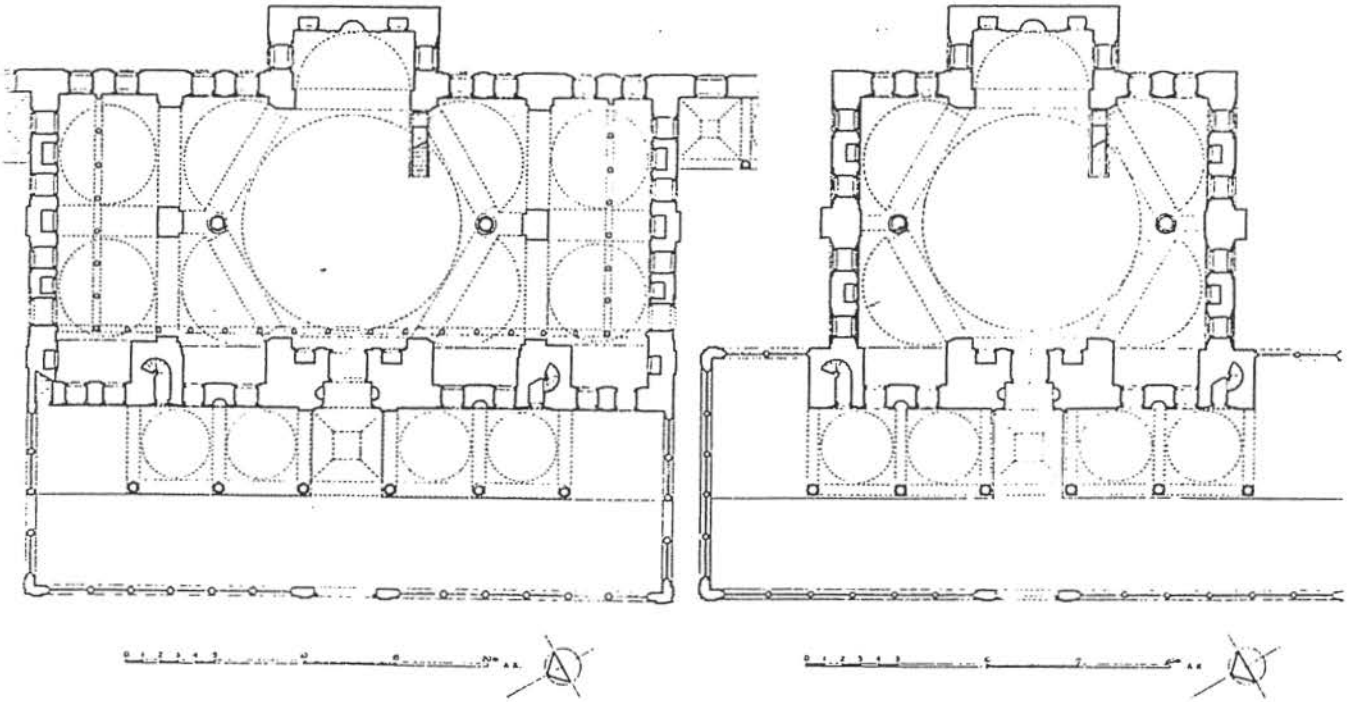
mıştır. Harime bakan ve orta yerinde kavisli bir çıkma yapan doğu sınırında ise, Osmanlı baroğunun bütün özelliklerini sergileyen oymalı ve yaldızlı ahşap fotozlarla taçlandırılmış kafesler sıralanmaktadır. Bu kafesin birleşme çizgisinden başlayan ve biri kuzey duvarında diğeri de güney duvarında olmak üzere, iki parça

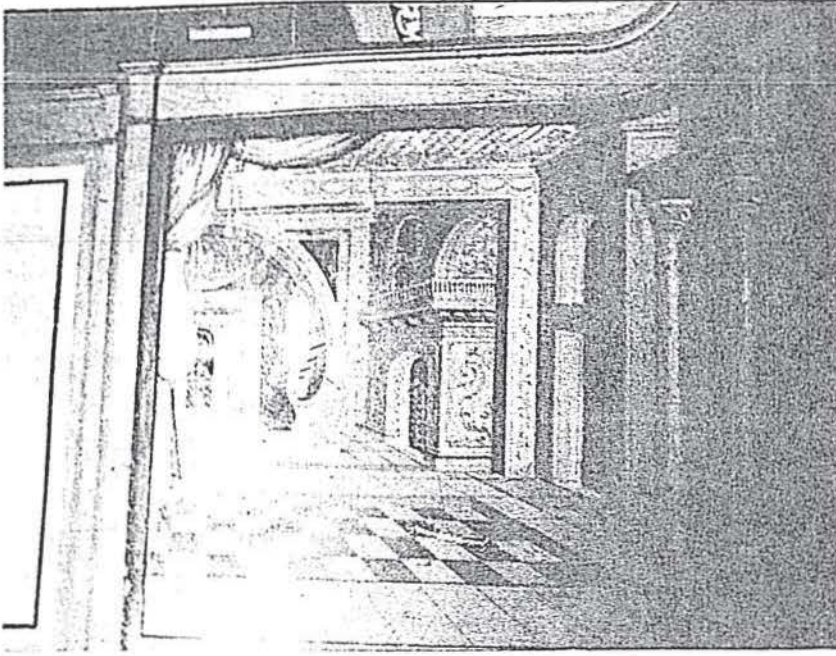
halinde uzanan, sıva üzerine yapılmış resimler şüphesiz hünkâr mahfilinin en ilginç süsleme unsurunu oluşturmaktadır. Batılılaşma dönemi Türk resim sanatının dikkate değer örneklerden olan bu panolarda dönemin mimari zevkini, daha doğrusu idealini yansıtan hayal mahsulü enteryörler tasvir edilmiştir. (10) Kuzey duvarında, kordonlarla tutturulmuş perde kıvrımları ile başlayan kompozisyon, acemi bir perspektifle derinlik kazandırılmaya çalışılmış bir saray enteryörünü gözler önüne sermektedir. Burada, kahverengi ve sarı renkte karolardan oluşan zemin döşemesi, dikdörtgen panolara bölünmüş ve gri tonlarının egemen olduğu çizgisel kalem işleri ile süslenmiş duvarlar, nisbetleri oldukça bozuk İyon nizamında başlıklar ve arşitravlarla donatılmış somaki sütun dizileri, sepet kulpu kemerleri olan pencereler ve beyzî tepe pencereleri gibi mimari unsurlar seçilebilmektedir. Güney duvarında da aynı enteryör bir miktar devam etmekte ve büyük bir açıklıkla son bulmakta, bu açıklıktan, tam olarak hangi yapıyı ifade ettiği anlaşılmayan, ancak bazı detayları ile 1826 tarihli Nusretiye Camii'ni hatırlatan bir cami tasviri seyredilmektedir. Cami tasvirinde nisbetlerin yer yer çok bozuk olduğu, özellikle minarelerin aşırı ince tutulduğu görülmektedir. Belki de bu suretle, o dönemde inşa edilen minarelerin geçmiş yüzyıllardakilere nisbetle çok daha ince olduğu gerçeği anlatılmak istenmiştir. Güney duvarında da kompozisyon kordonlu perde kıvrımları ile son bulmaktadır. Her iki panodaki arşitravların kafesin üst sınırı ile aynı yükseklikte resmedilmiş oldukları dikkati çekmektedir. Öyle anlaşıyor ki bu iki pano, aralarında yer alan kafesle, kısmen hayali kısmen gerçek unsurları ihtiva

eden görsel bir bütün teşkil etmek iddiasındadır. Başka bir deyimle, hükümdarda, içinde bulunduğu mekândan çok daha büyük boyutlara sahip ve meyilli olduğu Batı zevkine uygun, bir penceresinden imparatorlukta ıslahat girişimlerinin sembollerinden olan camilerden birisinin -belki de bizzat banisi olduğu Nusretiye Camii'nin- seyredildiği görkemli bir sarayda imiş izlenimi uyandırılmak istenmiştir. Bu tutum, bir yandan Batılılaşma dönemi camilerinde hünkâr dairelerinin gitgide genişleyerek yapıların dış görünümüne egemen olması şeklinde mimariye yansıyan profanlaşma eğilimi ile, öte yandan XVIII. ve XIX. yüzyılların yöneticilerinde sezilen ve kanaatimizce baroğu -yalnızca plastik sanatlarda yeni bir ifade şekli olmaktan öte, kişiliklerinin bütün yönlerini etkileyen yeni bir yaşama tarzı olarak- meşreplerine uygun bulmalarına sebep olan gerçeklerden kaçma arzusu ile garip bir uyum içindedir.

Hünkâr mahfilinin güney duvarına, iki pencerenin arasına, ufak bir mihrap yerleştirilmiştir. Mihrabın yarım daire planlı nişinin yüzeyi, iki yanda kordonlarla tutturulmuş perdeler, ortada düşey eksenle ise kandil motifi ile süslenmiştir. Batı duvarındaki pencerelerden birisi, hünkâr dairesi ile bağlantıyı sağlamak üzere kapıya dönüştürülmüş, diğeri iptal edilerek, Batılılaşma dönemi Osmanlı mimarisinde ve özellikle sivil yapılarda karşımıza çıkan, süsleyici nitelikte bir niş şeklinde değerlendirilmiştir. Söz konusu nişin zemini kavisli bir çıkma ile genişletilmiş olup, yanlardan sütunçe görünümünde oymalı ve yaldızlı ahşap pervazlarla kuşatılmış ve aynı malzemeden bir hotozla taçlandırılmıştır. Barok süslemenin tipik unsurları olan (S) ve (C)

Caminin ilk durumunu (sağda) ve bugünkü durumunu (solda) gösteren planlar. (A. Kuran'dan).

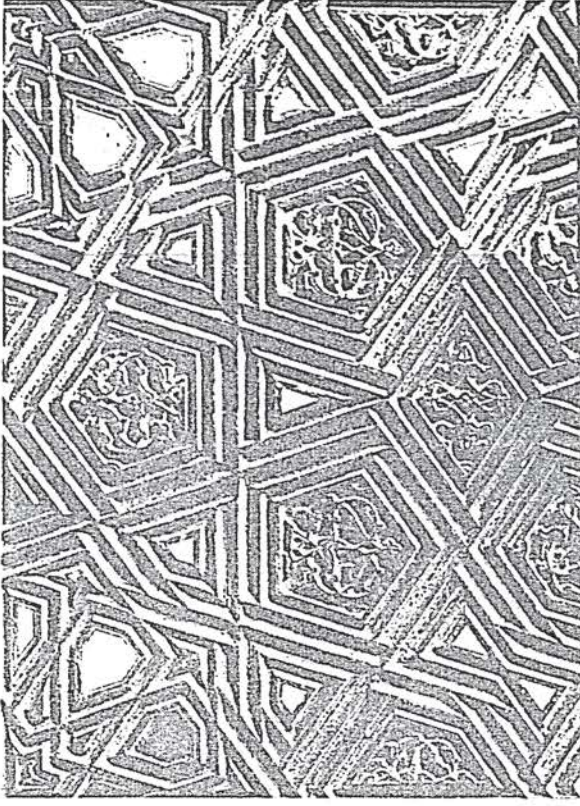
Cami-Hünkar mahfilindeki duvar resimlerinden (Ertuğrul).

kıvrımları ile kıvrık yaprakların yer aldığı bu hotoz son derecede ince bir işçiliğe ve kendi üslubu içinde bazarlı nisbetlere sahiptir. Hünkâr mahfili ile dairesinin kesin olarak tarihlenemizi sağlayacak bir belge ya da kitabe henüz elimize geçmemiştir. Ancak, gerek hünkâr dairesi girişindeki kemerin ve mahfildeki ahşap oymaların Osmanlı baroğunun son aşamasındaki özellikleri yansıtmışından, gerekse de, Osmanlı mimarisinde baroktan ampire geçişin yaşandığı Sultan II. Mahmud devrine ait yapılarda karşımıza çıkan mimari unsurların ve özellikle kubbe kasnağındaki detayları ile yine bu devre ait Nusretiye Camii'ni hatırlatan bir tasvirin duvar resimlerinde yer almasından hareketle bu bölümlerin söz konusu hükümdarın devrinde (1808-1839) ve büyük bir ihtimalle, külliye de önemli tamir ve tadillerin gerçekleştirildiği 1834/35 yılında inşa edildiğini varsayabiliriz. (11)

Caminin Kible tarafındaki dış avlunun büyük bir kesimi hazire olarak değerlendirilmiştir. Harimin batı duvarı doğrultusunda güneye doğru uzanan bir duvarla sınırlandırılmış olan ve içinde daha ziyade XVIII. ve XIX. yüzyıllara ait dikkate değer mezar taşları barındıran hazire oldukça bakımlı durumdadır. (11a) Hazire duvarında, çoğu pencerelerin üzerinde olmak üzere, aynı yüzyıllarda konmuş çeşitli kitabeler sıralanmaktadır. (11b).

Sinan'ın hemen bütün eserlerinde olduğu gibi, Atik Valide Camii'nde de nisbetlerin ahengi ile anlam kazanan cephelerde süsleme yok denecek kadar azdır. İkinci aşamada ilave edilen yan sahnlar esas kitle ile malzeme, işçilik ve üslup bakımından tam bir uyum içinde olduklarından gözü rahatsız etmemektedir. Cami enince devam eden dış revak yüzünden, esasen kubbeleri merkezi kubbeye göre bayağı aşağıda kalan bu sahnlar, şadırvan avlusundan pek algılanamamakta, ancak güneyden bakıldığında duvar örgüsündeki

yama izlerinden, saçak silmelerindeki yükseklik farkından ve pencerelerin değişik tanziminden dolayı ayırdedilebilmektedir. Cephelerdeki bu sadeliğe karşılık caminin içinde oldukça zengin bir süsleme programının uygulanmış olduğu görülmektedir. Başlı başına bir araştırma konusu oluşturacak bollukta ve çeşitlilikte olan bu tezyinat içinde öncelikle, caminin inşa edildiği dönemde en parlak çağını yaşayan İznik çiniçiliğinin gerek kalite ve teknik gerekse de renk ve kompozisyon açısından çok başarılı örnekleri olan çini panoları zikretmek gerekir. Hepsini sıralı tekniğinde imal edilmiş olan ve çok renkli kompozisyonlarında natüralist çiçek motiflerinin ağır bastığı bu çiniler mihrap çıkıntısında yoğunlaşmaktadır. Bu bölümdeki pencerelerin üst hizasında yer alan ve mihrap tarafından iki eşit parçaya bölünen yazı kuşağı lacivert zemin üzerine beyazla ve eeli sülüsle kaleme alınmış Ayet el-Kürsî'yi içermektedir. Zemininde yer yer rozetlerin, ufak çiçeklerin, yaprakların ve geometrik geçmelerin serpiştirilmiş olduğu bu yazı kuşağında bazı harflerin karınları firuze ve meşhur mercan kırmızısı ile renklendirilmiştir. Güney duvarındaki pencerelerin iç, kuzey duvarındakilerinse dış yüzeylerinde aynı özellikleri paylaşan çiniden yazı panoları sıralanmaktadır. Kuzey duvarındakilerden taçkapının batısındaki pencerenin üstünde yer alması gereken pano, geç devirde -muhtemelen XVIII. yüzyılda- bu hizadaki üst pencerenin önüne bir mükebbire ilave edildiğinde yerinden sökülerek yandaki duvara tesbit edilmiş, son restorasyonda bu muhdes mükebbire kaldırıldığı halde söz konusu pano özgün yerine nakledilmemiştir. Yazı panoları ile mihrap çıkıntısındaki pencereleri kuşatan bordürlerden başka, Atik Valide Camii'ndeki çini süslemelerin en tanınmış unsurları şüphesiz mihrap çıkıntısının yan duvarlarında yer alan, birbirinin aynı iki büyük panodur. Bunlarda, beyaz zemin üzerine, ortalarından

Cami-Pencere kanatlarından detay (Başıplıkçı).

geçen düşey eksene göre simetrik olarak düzenlenmiş çok gösterişli bir kompozisyon sergilenmektedir. Mercan kırmızısı zemin üzerine beyaz rûmillerle süslü bir vazodan, alttaki büyük, üstteki daha küçük olmak üzere, birbirlerine bağlı iki şemse çıkmaktadır. Şemselerin içine, lacivert zemin üzerine beyaz, mercan kırmızısı ve koyu yeşille renklendirilmiş lâleler, karanfiller, bir takım küçük çiçekler ve yapraklar oldukça girift bir düzende yerleştirilmiştir. Panonun geriye kalan sağ ve sol kesimlerinde de, zarif kıvrımlarla yükselen kahverengi dallar üzerinde, ortaları mercan kırmızısı, yaprakları mavi olan bahar çiçekleri ile küçük yeşil yapraklar dikkati çekmektedir. İstanbul'da Sinan'ın bir başka eseri olan 1562 tarihli Rüstem Paşa Camii'ndeki çini süslemeler arasında da aynı kompozisyon şemasına sahip panolar mevcuttur (12).

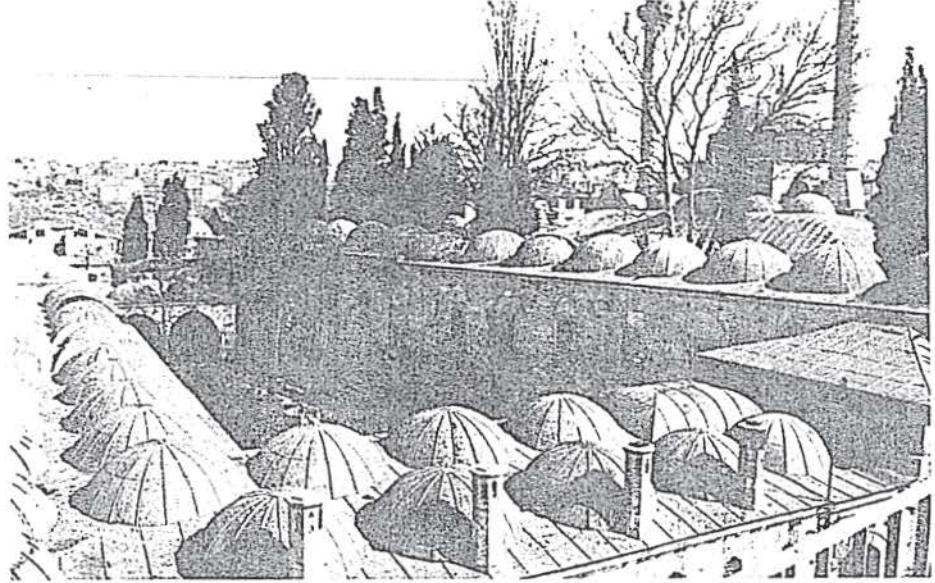
Atik Valide Camii'nin kapı ve pencere kanatları, sedef ve fildişi kakmalarla zenginleştirilmiş geometrik kompozisyonları ile klasik Osmanlı dönemi ahşap işçiliğinin seçkin örneklerini oluşturmaktadır. Ayrıca mahfil tavanlarında, koyu kırmızı zemin üzerine açık kırmızı ve yaldızla işlenmiş nebati motiflerin yer aldığı zengin bir süsleme görülmektedir. Ahşap üzerine tezhib denilebilecek incelikte bir işçiliğe sahip olan bu tezyinatın bir kısmı maalesef geçen yüzyılda yağlıboya ile örtülmüştür. Caminin mihrabı ile minberi bütünüyle beyaz mermerden mamul olup, klasik Osmanlı mimarisine uygun nisbetleri ve detayları ile dikkati çekmektedir. Özellikle minberdeki şebekeli bölümler ya-

rı şeffaf yüzeyler oluşturacak kadar ince bir işçilikle ele alınmıştır. Öte yandan kubbe ve kemerlerin iç yüzeyleri ile pendentiflerde yer alan ve rûmî, palmet şakayık gibi klasik süsleme unsurlarını içeren kalem işleri büyük ölçüde asıllarına uygun olarak restore edilmişlerdir. Aynı şeyler renkli camlarla işlenmiş alçı pencere-ler için de söylenebilir.

Medrese: Bu bölüm 1963-1964 yıllarında Vakıflar tarafından onarılmış ancak herhangi bir hizmete tahsis edilmediğinden kısa bir müddet sonra yoksul ailelerce işgal edilmiştir. Günümüzde gerek hücreler gerekse de dersane mesken olarak kullanılmaktadır.

Yapının kuzey sınırını teşkil eden Valide Kâhyası Sokağı'nın hattına uydurulduğu için yamuk planlı olan avlu doğu, batı ve kuzey yönlerinde revaklar ve hücreler, güney yönünde ise yüksekte kalan şadırvan avlusunun kuzey revakını sınırlayan duvar ile kuşatılmıştır. Medresenin, alçakta kalan Valide Kâhyası Sokağı boyunca uzanan kuzey duvarı istinat duvarı niteliğinde olup payandalar ile takviye edilmiştir. Şadırvan avlusunun kuzey revakının ortasında bulunan kapalı birimden bir merdivenle medrese avlusuna inilmektedir. Cami-medrese bağlantısını temin eden bu geçidin yanı sıra medresenin esas girişi batıya, Kartal Baba Caddesi'ne açılmaktadır. Avlunun ortasında sütunları ve üst yapısı ortadan kalkmış olan şadırvanın sekizgen haznesi göze çarpmaktadır. Avluyu üç yönde kuşatan revak ondokuz birimli olup baklavali başlıkları olan sütunların taşıdığı sivri kemerlere sahiptir. Bu birimlerden girişin önündeki ile kuzey kanadında dershanenin sağında ve solunda yer alanlar dikdörtgen planlı olup zıynalı tonozlarla, kare planlı olan diğerleri ise pendentifli kubbelerle örtülüdür. Ceman onsekiz adet olan hücrelerden dördü batıda, ikisi doğuda, onikisi kuzeydedir. Vakfiyede bu mekânlardan onbeşinin talebeye, ikisinin müdirlere, birinin bevvâba tahsis edildiği kayıtlıdır. Kare planlı ve kubbeli olan bu hücreler revaka açılan birer kapı ve pencere, dışarıya açılan ikişer tepe penceresi, bacaları kesme köfeki ile örülmüş birer ocak ve müteaddit dolap hücreleri ile donatılmıştır.

Diğerlerinden uzun olan kuzey kanadındaki hücre dizisinin ortasına dersane yerleştirilmiştir. Esasen yaklaşık dört hücre büyüklüğünde olan kare planlı ve kubbeli dersane hücrelerden bir az geriye çekilmiş olup, kuzeyde medrese kitlesinden dışarıya taşmaktadır. Bu yüzden güney yönünde, kare kesitli iki mermer sütuna oturan sivri kemerlerden müteşekkil ikinci bir revak parçası bulunmaktadır. Ayrıca hücrelerden daha yüksek tutulmuş olduğu için düşeyde de yapı kitlesinden yukarıya doğru fırlamakta ve yapının dış görünümüne hakim olmaktadır. Dersane kuzeyde, Valide Kâhyası Sokağı'nın öbür yakasında yer alan iki pâyeye ile medresenin duvarına basan üç adet sivri kemerin taşıdığı çok basık bir tekne tonozun üstüne oturmaktadır. Böylece levkânî bir mekân niteliği kazanmış olan dersane, altından geçip giden sokağı tıkamadığı gibi bilakis ona ve dolayısıyla çevreye husu-

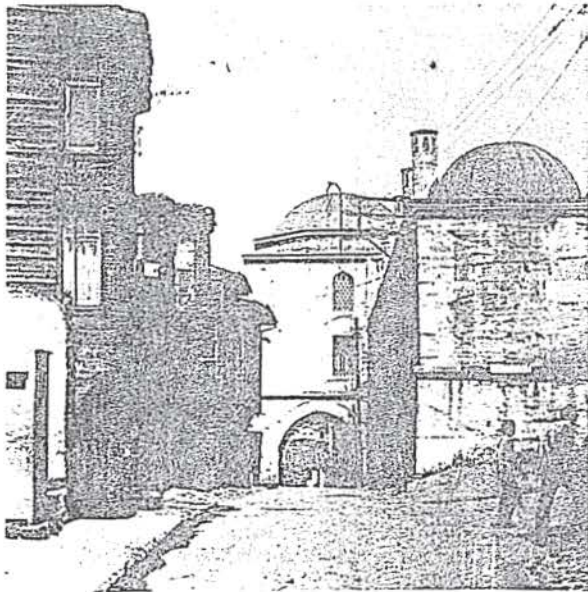

Medrese-Avlunun görünüşü
(Ertuğrul).

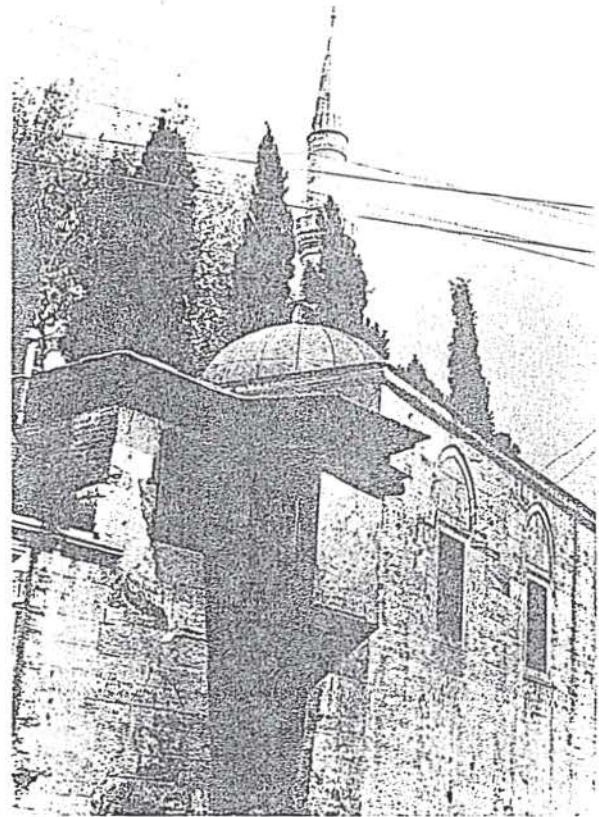
siyet katan değişik ve pratik bir çözüme kavuşturulmuştur. Ayrıca içine ufak bir çeşmenin kondurulmuş olması, bu tonozlu geçidi daha da sevimli kılmaktadır. Zemini revak kotuna göre bir az yüksek tutulmuş olan dershanenin basık kemerli kapısı güney duvarının ortasında, basamaklarla çıkılan bir sahanlığın önünde yer almaktadır. Mekânı, sekizgen kasnakla takviye edilmiş bir kubbe örtmektedir. Avluya bakan güney duvarında iki, doğu ve batı duvarlarında birer çift penceresi vardır. Buna karşılık komşu meskenlere bakan güney duvarı, muhtemelen mahremiyetin ve sessizliğin korunması amacı ile sağır bırakılmıştır. Medresenin helâları doğu kanadının arkasında, ufak müstakil bir avlu etrafında yer almaktadır.

Avlunun güney-batı köşesinde, girişin sağında fevkânî bir mekân göze çarpmaktadır. Bağdadî sıvalı ah-

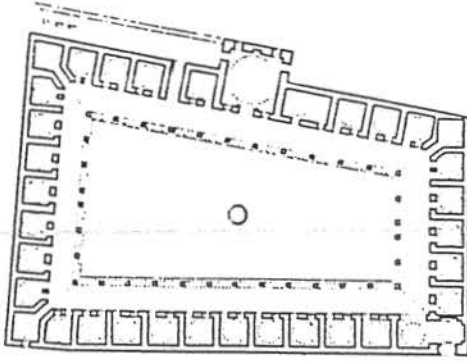
şap duvarları, caddeye doğru ilerleyen çıkması ve ahşap saçakları ile ufak bir köşk görünümü arz eden bu yapı muhtemelen külliye'deki sıbyan mektebinin XVIII. yüzyılda kütüphaneye tahvil edilmesinden sonra aynı görevi üstlenmek üzere inşa edilmiş ve geçen yüzyılın başlarında Sultan III. Selim ya da Sultan II. Mahmud devrinde tamir görmüştür. (13)

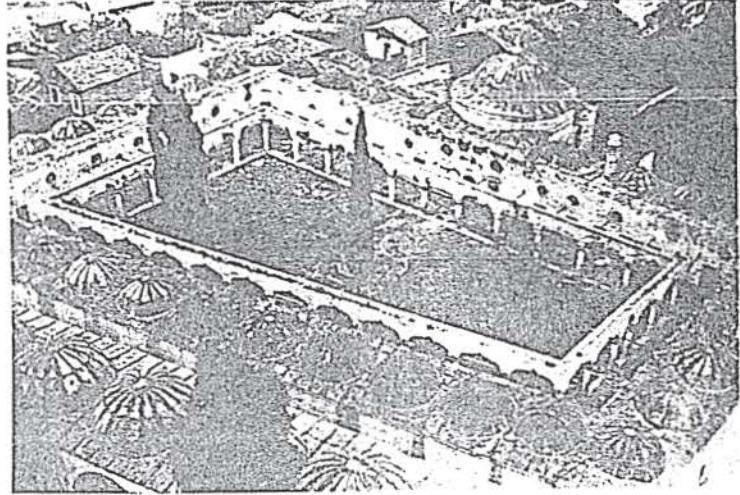
Medrese — Fevkanî dersane (Tanman).

Medrese — Avlunun güney-batı köşesindeki muhdes bölüm (Tanman).

Tekkenin planı. (A. Kuran'dan).

Tekke-Kuşbakışı görünüşü (Başıplikçi).

Tekke: Bazı kaynaklarda görülen muğlak ya da yanlış ifadelerin aksine, tekkenin baştan beri külliye-nin mimari programı içinde yer aldığı ve tarikatların il-gasına kadar aslı kullanımını aralıksız sürdürdüğü, Nurbânu Valide Sultan vakfiyesinden, Vakıflar Arş-i-vi'ndeki kayıtlardan ve meşâyih listesinden kesin ola-rak anlaşılmaktadır. (14)

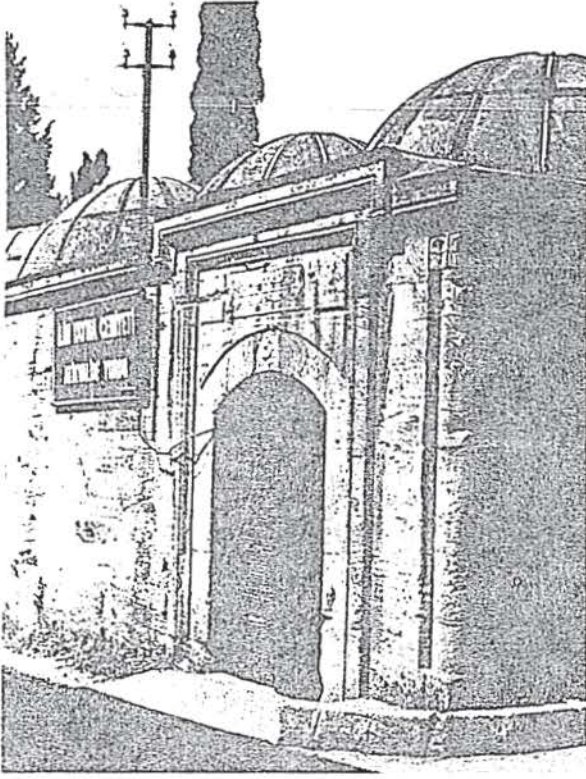
Başından beri Halvetiyye'ye bağlı olan Atik Vali-de Tekkesi'nin postuna 1670/71'de bu tarikatın Ka-raşaşiyye kolununun Piri, "Karabaş-ı Veli" ve "el Atvel" lakaplı Şeyh el-Hac Ali Alâddin Efendi (-1685) geçmiş ve sürgüne yollandığı 1679/80 yılına kadar burada irşad ile meşgul olmuştur. (15) Dolayı-sıyla Tekkenin bu müddet zarfında yeni kurulan Ka-raşaşiyye'nin asitânesi olduğunu söyleyebiliriz. Ken-disinden sonra yerine sırası ile, Halvetiyye-Nuriyye'den Bülbülcüze Şeyh Fethi Abdülkerim Efendi (-1694) ile oğlu Abdürrahim Münib Efendi (-1713) geçmişler, daha sonra tekke Halvetiyye-Şabaniyye'ye intikal etmiş ve sonuna kadar bu kola hizmet etmiştir. (16) Kapatıldıktan sonra uzun müddet metruk kalarak harab olan yapı 1970'li yıllarda İlim Yayma Cemiyeti'ne bağlı bir talebe yurdu olarak kullanılmaya başlanmış ve bu arada tamir edilmiştir. Halen yurt olarak görev ya-pan tekke oldukça bakımlıdır.

Kuzey ve doğu yönlerinde inşa edilmiş olan istinat duvarları yardımı ile tesviye edilerek bir platform ha-li-ne getirilmiş bulunan yamuk planlı arsanın tamamı tekke tarafından işgal edilmiştir. Mekânlar yamuk planlı bir avlu ve bunu çepeçevre kuşatan ahşap çatılı bir revağın etrafında sıralanmaktadır. Revağın arka-sında dört yönde, otuzbeş adet kare planlı ve kubbeli birim yer almaktadır. Bunlardan, yapının güney-batı köşesinde bulunan iki tanesi girişe, geriye kalan otu-züç tanesi de şeyh ile dervişlerin ikametlerine tahsis edilmiştir. Nitekim vakfiyede "hankâh" ve "ribat" isimleri ile anılan tekkede bir şeyh ile otuziki "nefer fu-karâ"nın yani toplam otuzüç kişinin sakin olması ön-görölmektedir. Avlunun doğusunda, simetri eksen-i üzerinde hücrelerin arasından kubbeli tevhidhanenin kitlesi yükselmektedir. Yine tekkenin bu doğu kana-

dında, hücrelerin arasında yer alan beşik tonozlu bir dehliz arkadaki helâlara geçit vermektedir.

Tekkenin yegâne girişi olan cümle kapısı güney-batı köşesinin yanındadır. Ortasına tepesi mukarnash bir duvar payeciği oturtularak yumuşatılmış olan bu köşenin hemen solunda, yanlarda ve üstte kaval silme-lerle çevrilmiş basık kemerli kapı görölmektedir. Cep-heleri yatay olarak kuşatan saçak silmesi kapının hiza-sında bir az yukarı taşmakta ve girişe mütevazî bir taç-kapı ifadesi kazandırmaktadır. Kemerin üstünde tâlik hatlı manzum bir kitabe yer almaktadır ki tarihsiz olmasına rağmen metninde geçen "meslek-i Hazret-i Şaban-ı Veli" ibaresinden bunun ilk inşa döneminden kalma olmadığı, tekkenin Şabaniyye koluna intikal et-tiği 1713 yılından sonraya ait olduğu anlaşılmaktadır. (17) Cümle kapısından, duvarları sivri kemerli nişler-le donatılmış bir birime, bunun kuzey duvarındaki siv-ri kemerli açıklıktan da aynı özelliklere sahip diğer bir birime geçilmektedir. Kubbeli bir eyvan niteliğinde olan bu ikinci bölüm doğu yönünde, bütün enini kap-layan bir sivri kemerle avluya açılmakta ve böylece taçkapıdan avluya eksenleri kaydırılmış bir giriş bölü-mü aracılığı ile ulaşılmaktadır. (18) Avluyu kuşatan revakın taşıyıcıları, baklavah başlıklara sahip otuzaltı adet sütundur. Kuzey ve güney kanatlarının eksenle-rinde yer alan açıklıklar diğerlerinin yarısı kadar tutul-muştur. Kemerler "kırk kaş" ya da "çatık kaş" tabir edilen cinstendir. Bunların üstünde, revak yüzeyinden çok az çıkıntı yapan ve birbirlerine bitiştikleri üzen-gi hizalarında küçük salbeklerin görüldüğü sivri kemer-ler yer almaktadır.

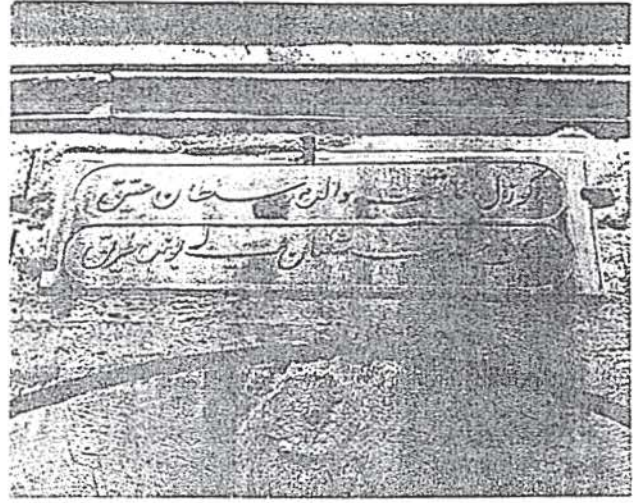
Basit bir saçak silmesi ile son bulan revağın arka-sında sıralanan hücreler, birisi hariç, aynı büyüklükte olup kare planlıdır. Köşelerde yer alanlar dışında, hepsinin avluya açılan birer kapısı ve penceresi vardır. Bundan başka her hücrede, yine avluya bakan birer dairevi tepe penceresi bulunmaktadır. Köşelerde yer alanlara, komşu hücrelerin köşelerini pahlayarak meydana getirilmiş verrev dehlizlerden geçilmektedir.

Tekke-Cümle kapısı (Tanman).

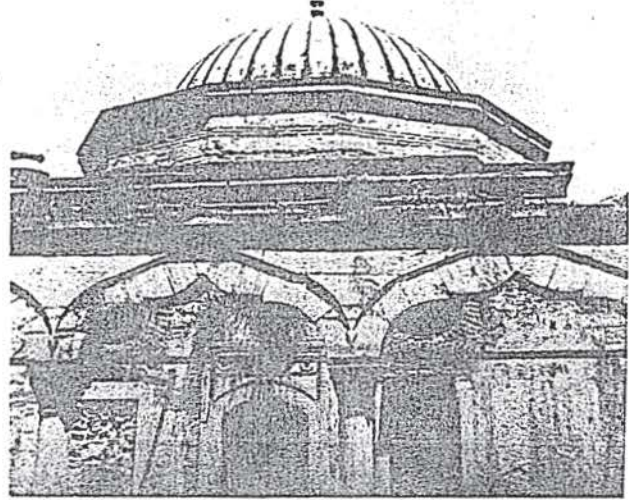
Avluya pencere açmanın imkânsız olduğu bu köşe odalarında, ışık ve hava ihtiyacı dışarıya açılan pencerelerle giderilmiştir. Bu mekânların hepsinde müteaddit dolap hücreleri görülmekte, ancak tevhidhaneye komşu olan ikisi dışında, diğerlerinde ocak bulunmamaktadır. (19) Nitekim tevhidhaneye kuzey ve güney yönlerinde bitişik olan bu iki hücre diğerlerinden farklı bir takım özelliklere sahiptir. Güneydeki daha büyük olup dikdörtgen planlıdır. Ayrıca bunların avluya açılan kapılarından başka tevhidhaneye geçit veren birer kapısı daha vardır. İbadet mekânı ile bağlantılı ve ocaklarla donatılmış bulunduklarından hareketle bu odaların alelâde derviş hücreleri olmayıp, güneydeki'nin şeyh odası, kuzeydeki'nin ise kahve ocağı ya da meydan odası gibi kullanıldığı tahmin edilebilir. (20) Bir başka deyimle, bu iki mekân programı asgariye indirilmiş bir selâmlık olarak telakki edilebilir.

Tevhidhanenin avluya bakan batı cephesi hücrelerle aynı hizada olup söz konusu mekân doğu yönünde yapı kitlesinden dışarıya taşmaktadır (21) Kare planlı tevhidhanenin batı duvarında avluya açılan iki pencere ile basık kemerli esâs girişi yer almaktadır. Kemerin üstünde, iki kabartma rozet arasında, uçları kırık kaş kemerciklerle sonuçlanan, boş bırakılmış bir kitâbe kartuşu vardır. Hücrelerinkinden daha büyük olan pencerelerin üstünde dairevi tepe pencereleri bulunmaktadır. Kuzey ve güney duvarlarının simetri eksenlerinde, dikdörtgen planlı ve mukarnas kavsaralı birer niş mevuttur ki bunlardan güneydeki'nin mihrap niteliğinde olduğu aşîkârdır. Bu nişlerin üzerinde

Tekke-Cümle kapısındaki kitabe (Tanman)

"Ne Güzel hanikâh-ı Valide-i Sultan atik
Meslek-i Hazret-i Saban-ı Veli bunda tarîk"

Tekke-Revak kemerleri ile tevhidhanenin görünüşü (Başıplikçi).

sivri kemerli birer pencere görülmekte, yanlarında ise komşu hücrelere açılan kapılar ile dışarıya açılan birer çift pencere yer almaktadır. Doğu duvarında da, diğerleri ile aynı boyutlarda dört pencere açılmıştır. Mekânı örten kubbe içerden köfekiden mukarnaslı konsollara oturan tuğladan örülmüş sivri tromplara, dışardan almasıık örgülü onikigen bir kasnağa istinad etmektedir. Avlunun ortasındaki şadırvandan günümüze ancak etrafı beyaz mermerden, ortası köfekiden mamul sekizgen kaide ulaşabilmiştir.

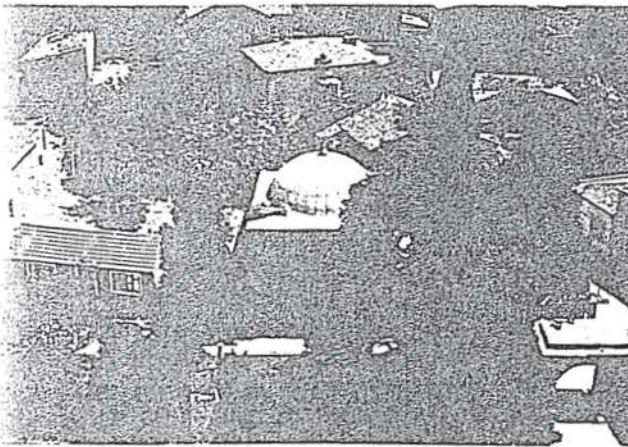
Yapıda mutfak, kiler, taamhane, hamam gibi bölümlerin bulunmaması, geniş kapsamlı külliye için de yer alan başka tekkelerde de görüldüğü üzere, söz konusu hizmetler için külliye'nin imareti ile hamamından yararlanması ile açıklanabilir. Bu meyanda tekkenin bünyesi içinde bir harem bölümünün mevcut olmadığı, muhtemelen yakın çevrede Atik Valide vakfına meşrû bir evin bu görevi üstlendiği anlaşılmakta-

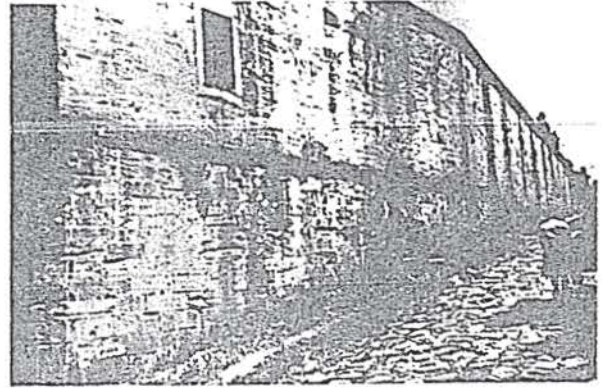
dır. (22) Aslında tekkenin mimarisinde dikkati çeken diğer bir önemli husus, aynı külliye'deki medreseden farklı olarak cephelerin, varlığı zaruri görülen mahdud miktarda pencere dışında, tamamen sağır bırakılması, buna karşılık avlu cephelerinin, önde kırık taş kemerler, arkada kubbeler ile hareketli bir ifadeye sahip olmasıdır. Büyük bir ihtimalle, tekke hayatının gereği olan içe dönüklük yapının tasarımında etkin olmuştur. Aynı ihtimal yine Sinan'ın eseri olan, Kadırga'daki 1574 tarihli Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi'nin tekkesi için de geçerlidir. Özellikle söz konusu olan her iki tekkenin de başından beri, sistemini belirli sürelerle Dünya'dan el-etek çekerek Allah ile başbaşa kalma olarak özetleyebileceğimiz "halvet" uygulaması üzerine kurmuş, hatta adını bile bundan almış olan Halvetiyye tarikatına hizmet etmiş olmaları oldukça manidardır. Hele Sokollu Mehmed Paşa Tekkesi'nin, devrin en tanınmış Halveti şeyhlerinden, bizzat Sokollu'nun da müntesibi bulunduğu Nureddinzaade Mustafa Muslihiddin Efendi (-1573/74) için inşa edilmiş olması bu ihtimal açısından dikkate değer niteliktedir. (23)

Sıbyan mektebi: (24) Feridun Ağa adında bir hayır sahibi tarafından XVIII. yüzyılda kütüpheneye tahvil edilmiş, geçen yüzyılın sonlarına kadar bu yeni kullanımını sürdürmüş, daha sonra terk edilerek harab olmuştur. Günümüzde mesken olarak kullanılan yapı tamire muhtaç durumdadır.

Kare planlı ve kubbeli bir mekândan ibaret olan sıbyan mektebinin duvarları üst hizalarında testere dişi saçaklarla son bulmaktadır. İçerden pandantiflere oturan kubbe kasnaksız olarak inşa edilmiştir. Girişin yer aldığı doğu cephesinin aslında ahşap bir saçakla donatılmış olduğu izlerden belli olmaktadır. Gerek bu cephede gerekse de güney ve batı cephelerinde iki sıra halinde düzenlenmiş pencereler yer almaktadır. Bu arada sokak boyunca uzanan kuzey cephesinin, tıpkı medresenin dershanesinde olduğu gibi ve herhalde aynı sebepten ötürü sağır bırakılmış olduğu dikkati çekmektedir.

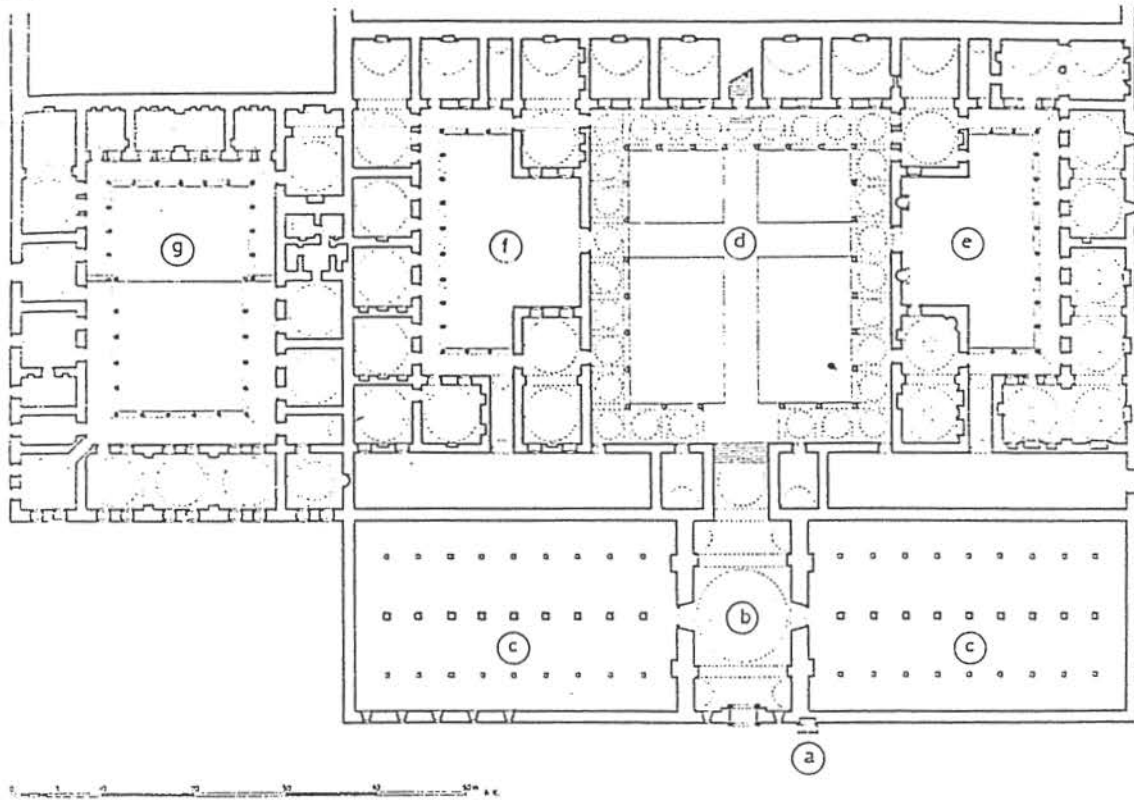
Sıbyan mektebi-Kuşbakışı görünüş (Başıplıkçi).

Tekke-Batı Cephesi (Başıplıkçi)

Dârülhadis, dârülkurra, imaret (aşhane/tabhane/kervansaray) ve dârüşşifa: Birbirlerine bitişik olarak tasarlanmış bulunan ve yekpâre bir yapı adası oluşturan bu bölümler XVIII.yüzyıl sonlarından itibaren asli kullanımlarını kaybederek bir takım yeni faaliyetlere tahsis edilmiş ve bu arada mimari hüviyetleri dikkate alınmaksızın bilinçsizce tadil edilmişlerdir. Şöyle ki: İmaret ile dârüşşifa Sultan III. Selim devrinde (1789-1807) kurulan Nizam-ı Cedid Ocağı'na bağlı süvari askerine kışla ittihaz edilmiş, bu ocağın 1807'de lağvedilmesini müteakkip tahliye edilen binalar ondört ay sonra Alemdar Mustafa Paşa (1765-1808)'nin Sekbân-ı Cihâdiye askerine devr edilmiş ve nihayet 1834/35'de Sultan II. Mahmud tarafından kurulan Asâkir-i Nizâmîye süvarisine kışla olarak tahsis edilmiştir. Bu arada ve özellikle 1834/34'de vuku bulan tamir ve tadillerle kervansaray, dârüşşifa ve dârülhadis'in üstlerine kat çıkılmış, bunun için zemin katta kalan mekânların örtüleri -kubbeler ve tonozlar- kesilmiş, duvarlardaki bazı açıklıklar örülerek iptal edilmiş, buna karşılık yenileri açılmış ve sonuçta söz konusu binaların özgün mimari bünyeleri bozulmuştur.

İmaret ile dârüşşifa 1865'e kadar kışla olarak kullanılmış, daha sonra 1927'de Bakırköy Akliye ve Asabiye Hastahanesi kuruluncaya kadar akıl hastahanesi görevini üstlenmiş ve 1935'de Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na intikal etmiştir. Bu tarihten sonra söz konusu bölümlerin Tekel Yaprak Tütün Bakım mekânları olarak kullanılmaları imaretin orta avlusundaki revakların tahta perdelerle kapatılması gibi bir takım uygun-suz değişimlerin daha cereyan etmesine sebep olmuştur. Bu atelyenin 1976'da başka yere taşınmasından sonra, dârüşşifa 1977'de Milli Eğitim Bakanlığı Üsküdar İmam-Hatib Lisesi'ne verilmiş, imaret ise kendi haline terk edilmiştir. Bu arada Cumhuriyet döneminde uzun müddet Toptaşı Cezaevi olarak görev yapmış olan dârülhadis/dârülkurra grubu ancak yakın bir geçmişte tahliye edilebilmiştir. Böylece inşa edildikleri dönemin mimari özelliklerini büyük ölçüde kaybetmiş olan bu bölümlerden imaret ile dârüşşifa'nın en doğru restitüsyonları Prof. Dr. A. Kuran tarafından hazırlanmış olup son yıllarda yayınlanan araştırmalarında yer almaktadır.

İmaret ile dârüşşifânın restitüsyon planı.

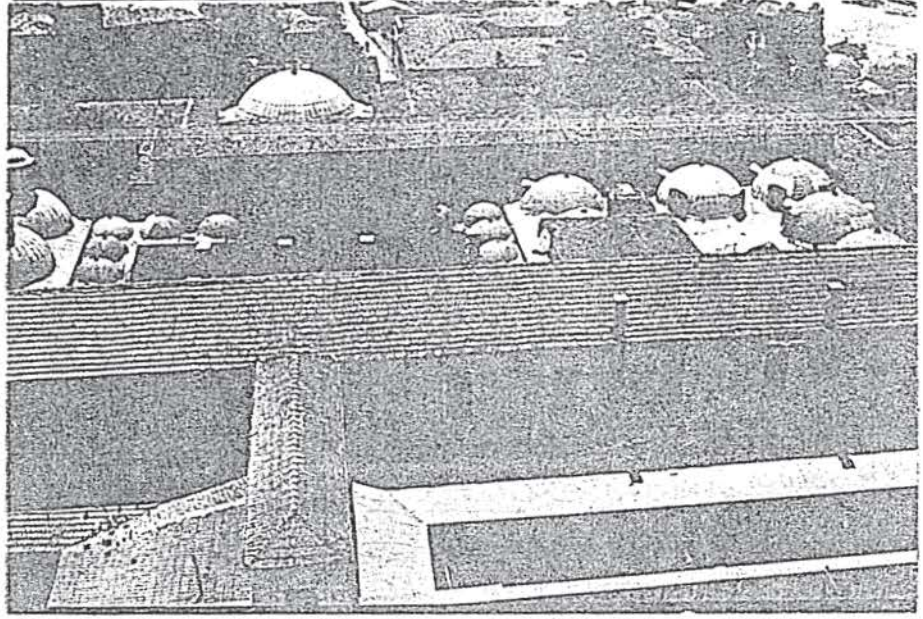
(a) Hasan çavuş çeşmesi, (b) imaretin giriş taşlığı, (c) kervansarayın kanatları, (d) imaretin orta avlusu, (e) aşhane (f) tabhane, (g) dârüşşifâ. (A. Kuran'dan)

İçinde inceleme yapmanın mümkün olmadığı dârülhadisın kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir dizi hücreyi ihtiva ettiği, imaretin doğu yönündeki mekânların üzerinde yükselen bu hücrelerin pandantifli kubbeler ile iki sıra halinde batıya açılan pencerelere sahip oldukları ve doğu yönünde sakıflı bir revakla kuşatılmış bulundukları anlaşılmaktadır. Bu hücre dizisinin güney ucunda, cezaevinin hamamı olarak kullanıldığını bildiğimiz dârülkurra da dârülhadis hücrelerinden daha büyük ve daha yüksek olan, kare planlı ve kubbeli bir mekândan ibarettir. (25).

Batı kesimi kervansaraya doğu kesimi aşhane ve tabhaneye tahsis edilmiş olan imaretin cümle kapısı batıda Toptaşı Caddesi üzerindedir. Önünde pilastr başlıklı iki ince sütuna ve duvarlara oturan üç adet yuvarlak kemerin taşıdığı geniş saçaklı bir sayvan bulunmaktadır. sayvanın Osmanlı ampir üslubunu aksettiren mimarisi Sultan II. Mahmud tarafından ve muhtemelen bu yapıların büyük bir yenilenmeye ve tadilata uğradıkları 1834/35 tarihinde ilave edildiğini isbat etmektedir. Girişin sağında, binanın duvarına yaslanmış ufak bir çeşme yer almaktadır. (26) Kesme köfeki taşı ile örülmüş olan çeşmenin kırık kaş kemerli açıklığı, aynı cins bir kemerle donatılmış olan mermerden ayna taşı, palmetli alınlığı ve dilimli kemer-ciklerle süselenen kartuşlar içine istifli sülüsle yazılmış Osmanlıca manzum bir kitabesi vardır. Kitabede

hayır sahibi olarak Hasan Çavuş'un adı ve tesis tarihi olarak 987 (1579/80) yılı verilmektedir. (27) Bu kitabeye külliye'nin tamamlanma tarihinin tesbitinde önemli bir ipucu teşkil etmekte ve hiç değilse imaretin bu tarihten evvel tamamlandığını kesin olarak belgelemektedir.

İmaretin cümle kapısından, ortada pandantifli bir kubbe ile doğu ve batı yönlerinde birer beşik tonozun örttüğü taşlığa geçilmektedir. Kubbede ve pandantiflerde, XVI. yüzyılın üslubunu aksettiren kalem işleri mevcuttur. Bir dağılım mekânı olan bu taşlığın güney ve kuzeyinde kervansarayın iki kanadına açılan kapılar, doğusunda da aşhane ile tabhanenin ortasında yer alan müşterek avluya uzanan merdivenli geçit bulunmaktadır. Aslında bu geçidin kubbeli olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu geçidin hizası dışında, imaretin orta avlusunu dört yönde kuşatan revaklar sekizgen kesitli sütunlara ve baklavalı başlıklara oturan sivri kemerlerin sınırladığı hepsi de pandantifli küçük kubbelerle örtülü yirmidokuz birimden oluşmaktadır. Revakın arkasında, avlunun doğu yönünde, ortada, dârülhadis hücrelerinin sıralandığı üst kata çıkan merdiven ile bunun iki yanında, birer kapı ve pencere ile avluya açılan beşik tonozlu ikişer mekân yer almaktadır. Yine aynı avlunun batısında kubbeli geçidin sağında ve solunda beşik tonozlu birer mekân ve kervansaray ile

Önde darülhadisın revağı, arkada imaretin üst yapısı (Başıplikçi).

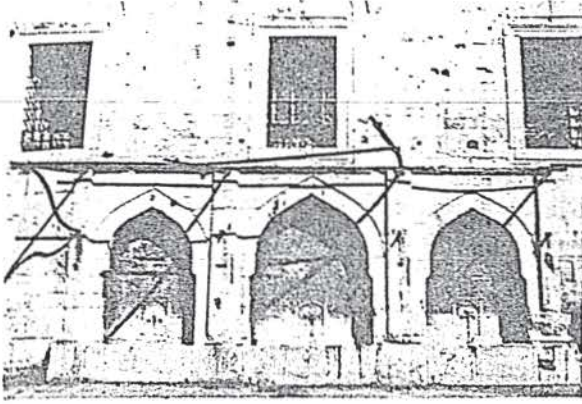
tabhane/aşhane grubu arasında kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı iki servis avlusuna açılan birer kapı sıralanmaktadır. Bu avlulardan beşik tonozlu birer dehliz ile tabhane ve aşhanenin kendi iç avlularına geçilebilmektedir. Klasik Osmanlı mimarisinde yapıların kullanımına verilen önemi vurgulayan bu servis avlularından kuzeydeki tabhane helâlarına tahsis edilmiş olup dışarıya kapalıdır. Dışarıya açılan bir yan kapı ile donatılmış olan güneydeki ise, yakacak ve erzakın cümle kapısından geçirilmeden aşhaneye intikal edebilmesi ve çevredeki yoksullara yemek dağıtımı için düşünülmüştür. Bu arada orta avlunun kuzey ve güney duvarlarında, aynı eksen üzerinde aşhane ve tabhane avlularına açılan birer kapı ile yine bu bölümlerin bazı mekânlarına açılan pencereler bulunduğu anlaşılmaktadır.

Geçen yüzyılın başlarından beri uğradıkları tadilat sırasında eklenmiş olan unsurları yok farz edip, izlerden hareketle restitüe edildiklerinde esasen aynı boyutlara sahip olan aşhane ile tabhanenin tamamen simetrik olarak tasarlandıkları anlaşılmaktadır. Her ikisi de (T) biçiminde bir avluyu ve bunu kuşatan beşik tonozlu revakları içermektedir. Sütunlar, baklavali başlıklar ve sivri kemerlerle donatılmış olan bu revaklar orta avlu yönünde, avluya taşan mekânlara saplanmaktadır. Revakların gerisinde, doğuda yer alan dört beşik tonozlu, diğerleri kubbeli olmak üzere toplam onüç birim sıralanmaktadır. Aşhanenin batı kesiminde yer alan ve kubbelerinin ortasında tuğladan örülmüş havalandırma fenerleri bulunan altı birim mutfaklardır. Bunlar, biri ikili diğeri dörtlü iki ayrı bölüm halinde tanzim edilmişlerdir. Aralarında servis avlusuna geçit veren dehliz yer almaktadır. Bu mutfak bölümlerinden küçüğünde üç, büyüğünde beş adet büyük ocak bulunmaktadır. Büyük mutfığa komşu olan iki kubbeli mekân yemekle-

rin yenildiği taamhanedir. Geriye kalanlar da kiler ve anbar olarak tasarlanmıştır. Birim adedi ve örtü düzeyi aşhane ile aynı olan tabhanede ufak ocaklar ve dolap hücreleri ile donatılmış, havalandırma fenerleri olmayan on adet bölüm tesbit edilebilmektedir. Gerek orta avlu gerekse de yan avluların doğu kanatlarını teşkil eden mekânların, üst kattaki dârülhadis hücrelerinin altına isabet ettikleri için, kubbeye göre yüksekliği daha az olan beşik tonozlarla örtülmüş oldukları göze çarpmaktadır.

İmaret cümle kapısının ve bunu izleyen taşığın kuzey ve güneyinde aynı büyüklükte iki kanattan oluşan kervansaray imaretin diğer bölümlerine nisbetle çok daha fazla tadil edilmiş ve özgün mimarisini tamamen kaybetmiştir. Yakından incelendiğinde yapının, dış duvarlarının alt kesimi dışında tamamen yenilendiği anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi'nin yüz adet olduğunu naklettiği ocaklar iptal edilmiştir. Her iki kanatta da günümüzde mevcut olan iç avluların, bunları kuşatan pâyeli, pilastr yastıklı ve sepet kulpu kemerli revakların ve iki katlı mekânların bütünüyle muhdes oldukları görülmekte. 1834/35'te inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Bu muhdes bölümler yok farz edildiği takdirde geriye kalan dikdörtgen mekânların büyüklüğünden ve hâlâ seçilebilen bazı izlerden hareketle, aslında bu kanatların, Sinan'ın Büyük Çekmece'deki 1566/67 tarihli Sultan Süleyman Kervansarayı'nda olduğu gibi, üç sıra ayağa oturan kırma ahşap çatı ile örülü oldukları tahmin edilebilir.

Günümüzde dârüşşifa ile imaret arasında yer alan geçitlerin muhdes oldukları ve bu iki bölümün aslında birbirlerinden tamamen bağımsız olarak tasarlandıkları anlaşılmaktadır. Tek girişi kuzeyde, Helvacı Ali Sokağı üzerinde bulunan dârüşşifa günümüzde iki katlı ve kiremit kaplı ahşap bir çatı ile örtülmüştür. Halbuki zemin kattaki duvarlarda seçilebilen kâgir örtü

Şadırvan avlusunun batı cephesindeki çeşme grubu (Ertuğrul).

izleri aslında dârüşşifanın, bazıları kubbeli bazıları beşik tonozlu mekânları içeren, tek katlı bir yapı olduğunu isbat etmektedir. Bu bölüm de, komşusu olan tabhane ve aşhane gibi, bir iç avlu tarafında düzenlenmiştir. Girişi takip eden kare planlı ve kubbesi-tromplu mekândan ekseni kaydırılmış bir kapı ile iç avluya ulaşılmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan iki basamaklı bir seki ile ikiye bölünmüş olan avlunun doğu kesimi daha yüksek ve daha geniştir. Avluyu dört yönde baklavali başlıkları olan sütunlara ve sivri kemerlere oturan ahşap çatılı bir revak çevrelemektedir. Güney-batı köşesinde ufak mescid yer almaktadır. Buraya ulaşmak için avludan önce dikdörtgen planlı ve beşik tonozlu bir mekâna girilmekte, sonra bunun batı duvarındaki kapıdan mescide dahil olunmaktadır. Kare planlı olan mescid harimi tromplara oturan bir kubbe ile örtülüdür. Kuzey ve güney duvarları sagırdır. Güney duvarının ortasında mihrap hücresi, batı duvarında iki adet pencere yer almaktadır. Mescidin doğusunda harim ile aynı boyutlarda iki kubbeli mekân birbirleri ile bağlantısız olarak sıralanmaktadır. Bunlardan ikincisi dârüşşifa hamamının soyunmalık bölümüdür. Avlunun güney kanadının orta kesimini işgal eden bu hamam dârüşşifanın ihtiyacına cevap verecek asgarî boyutlarda tutulmuştur. Soyunmalığın doğusunda sıra ile iki yanda ufak halvetleri olan bir soğukluk ve iki adet kubbeli sıcaklık yer almaktadır. Giriş bölümü, mescid, hamam ve aralarındaki bölümden başka avlu çevresinde ikisi dikdörtgen planlı ve beşik tonozlu, onikisi de kare planlı ve kubbeli olmak üzere toplam on dört birim bulunmaktadır. Kubbeli olanlardan bazıları aralarında birleştirilerek büyük mekanlar elde edilmiştir.

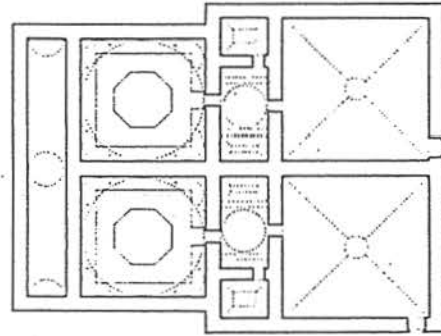
Hamam: Külliye ile birlikte inşa edilmiş olan hamam her ne kadar gelir getirmek amacı ile tasarlandığı için vakfiyede mezkûr değilse de, Mimar Sinan'ın eserlerinin dökümünü veren tezkiyelerde yer almaktadır. Geç devirde asıl kullanımını kaybeden ve yakın zamana kadar marangozhane olarak kullanılan bina son yıllarda Vakıflar tarafından tamir ettirilerek tekrar faaliyete geçmiştir.

Biri erkeklere diğeri de kadınlara tahsis edilmiş iki bölümden oluşan ufak boyutlu bir çift hamamdır.

Hazine duvarında hünkar mahfili girişi yanında bulunan 1 no.lu kitabe (Tanman).

Bölümlerin iç taksimatı doğu - batı doğrultusunda uzanan ve iki bölümü birbirinden ayıran duvara göre simetrik olarak düzenlenmiştir. Bunlar doğuda, günümüzde yerlerini bir sıra dükkâna terk etmiş olan soyunmalıklar, bunların arkasında birer sofa ile halvetten oluşan soğukluklar, tek kubbeli sıcaklıklar ve her iki bölüm boyunca devam eden su haznesidir. Soyunmalıklarda örtünün ahşap çatı olduğu tahmin edilebilir. Soğukluklarda sofaları pandantifli birer kubbe ile birer aynalı tonoz, kezâ bu sofalara açılan halvetleri de birer aynalı tonoz örtmektedir. Sıcaklık kubbeleri ise tromplara oturmaktadır.

Hamamın retitüsyon. planı. (A. Kuran'dan)

Bünyesinde barındırdığı yapıların mimarî ve süsleme özelliklerine değindiğimiz Atik Valide Külliyesi, Mimar Koca Sinan'ın külliyesi içinde, programlarının zenginliğine göre yapılacak bir sıralamada, İstanbul Süleymaniyesi'nden hemen sonra yer alacak düzeydedir. Nitekim, merkezlerindeki camilerin mimarileri açısından Atik Valide'ye göre daha başarılı ya da daha özgün-olan birçok başka külliye buradaki cami/çevre dengesini bulamıyoruz. Mesela Sinan'ın en ünlü eseri olan Edirne Selimiyesi'nde, esasen cılız tutulmuş olan külliye camisinin ihtisamı altında ezilmiş durumdadır. Başka bir deyimle, programın genişliği, arazi verileri ile ters düşmeyen kusursuz simetrik yerleşim, cami/külliye nisbetlerindeki uygunluk ve çevredeki kent dokusunu yönlendirme gibi hususlarda Osmanlı mimarisi tarihinde ne kendisinden önce ne de

bulunan 1341 (1922/23) tarihli *Tekâyâ ve Zevâyâya Mahsus Defter* de "Atik Valide"nin Üsküdar'da "Atikvalide"de bir tekke vakfetmiş olduğu kayıtlıdır. Ota yandan Zâkir Şükrî Efendi, *Die Istanbul Derwisch-Konvente und ihre Scheiche (Mecmu'a-i Tekaya)*, yay. M. S. Tayşi-K. Kreiser, Freiburg 1980, 74-75'deki meşâyih listesinin başında "tarih-i binâ-i tekke 991 (1583)" ifadesi yer alıyor ki-tarih doğru değilse bile- tekkenin cami ve külliye ile beraber tasarlandığını göstermektedir. Bu listede 1. postnişin olarak gösterilen Vişne Şeyh Mehmed Efendi'nin 992 (1584)'de maktûlen vefat etmiş olduğu bildirilmektedir ki bu da tekkenin, külliyesinin diğer bölümleri ile beraber faaliyete geçtiğini belgelemektedir. Tekkenin cümle kapısı üzerinde yer alan ve metni ileride verilen kitabının geç tarihli -muhtemelen 1713'den sonraya ait- olması, Mir'âr'da serd edilen "dârülhadisın sonradan Şabanîye Tekkesi itihaz edildiği" iddiasını destekler gibi görünüyorsa da, vakfiyede "hânkah" ya da "ribât" isimleri ile anılan tekkede bir şeyh ile otuziki "nefer fukarâ"nın yani dervişin oturmasının öngörülmüş olması, bir şeyh odası ile otuziki derviş hücrelerini barındıran bu yapının tekke olarak tasarlandığını kesinlikle doğrulamaktadır. Bu arada meşâyih listesinin XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam etmesi, başta öngörülen kullanıma sonuna kadar sürdürüldüğünü kanıtlamaktadır. Atik Valide Tekkesi'nin geçmişi yüzyılda faaliyet gösteren bazı kaynaklar ve bunlarda yer alan kayıtlar ise şöyledir: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'ne mülhak İbnülemin Mahmud Kemâl İnal Yazmaları no. 2802'de kayıtlı Sultan II. Mahmud'un Kızı Saliha Sultan ile Tophâne-i Âmîre Müşiri Halil Rıfat Paşa'nın İzdıvacı Merasimindeki Davatlarının Kaydına Mahsus Defter, 21 Zilhicce 1249 (1834), v. 17b (Üsküdar'da Valide-i Atik Tekkesi şeyhi Neşet Efendi); *Asiât-ı Aliyye* ve *Bilâd-i Selâse* Kain El'an Mevcud ve Muhterik Olmuş Tekkelerin İsim ve Şöhretleri ve Mukabele-i Şerife Günleri Bayân Olunur, İstanbul 1256 (1840), 18 (yevm-i perşembe / Halvetiyye'den Karabaş Ali Efendi Tekkesi der derûn-i Cami-i Eski Valide der Üsküdar); Bâb-ı Âli, Nozâret-i umûr-u Dahiliye, Sicil Nüfus İdare-i Umûmiyesi, Dersaadet ve Bilâd-i Selâse Nüfus-u Millisine Mahsus İstatistik Cedvelidir, rûmî 1301 Mart (1885/86), 57 (Atik Valide Sultan Dergâhı/Üsküdar / Halveti / zükûr: 137); Bandırmalızade es-Seyyid Ahmed Münib Üsküdarî, *Mecmu'a-i Tekâyâ*, İstanbul 1307 (1889/90), 8 (yevm-i pazar / Atik Valide Sultan Camii derûnunda / Şabanî / Şerafeddin Efendi / Karabaş-ı Veli Tekkesi).

15) Bu tekke postnişin iken, 1679/80'de sürgüne gönderilmiş ve 1685'de Hac dönüşü Mısır'a yakın Gaylan köyünde vefat etmiştir. Hayatı ve eserleri için bkz. Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Muellifleri*, yay. A. F. Yavuz-İ. Özen, İstanbul?, 1, 138. 16) Yukarıda adı geçen meşâyih listesinde 3., 8. ve 14. postnişinlerin isimleri verilmemiştir. Ayrıca 2. postnişin İznikli Yahyızade Şeyh Mehmed Efendi (-1609) için bkz. Ayvansarayî, *Mecmu'a-i Tevârih*, 16 ve Bursalı, a.g.e., 1, 217. Kezâ 6. postnişin Bülbulcüzade Şeyh Abdülkerim Fethî Efendi (-1695) için bkz. Bursalı a.g.e., 1, 96. Bu kaynaklardaki bilgilerden tekke şeyhlerinin aynı zamanda külliyesinin caminde Cuma vaizi ve dârülhadisinde muhaddis olduklarını anlıyoruz. Muhtemelen vakfiyede, tekke şeyhlerinin bu görevleri de üstlenebilecek evsafa olmaları şart koşulmuştur.

17) Kitabının metni şöyledir:

Ne güzel hânkah-ı Valide Sultan-ı Atik
Meslek-i Hazret-i Şaban-ı Veli bunda tarik

18) Goodwin, a.g.e., 290'da bu girişin, şifahane olarak telakkî ettiği yapıya yabancıların doğrudan dahil olmaması ve bu "vestibulo"deki kapıcının kontrolüne tabi tutulması için tasarlanmış olduğunu iddia etmektedir.

19) Goodwin, a.g.e., 290'da, hücrelerde ocak bulunmamasını, burada tedavi edildiğine inanıldığı akıl hastaları için ateşin tehlikeli görülmesi bağlanmaktadır.

20) Vakfiyede otuziki dervişin ikamet etmesinin öngörüldüğünü göz önüne alırsak, burasının aynı zamanda derviş hücreleri olarak da kullanıldığını kabul etmemiz gerekmektedir. Aksi takdirde hücre adedi otuzbire inmektedir.

21) Dipnotu 14'de adı geçen *Asiât-ı Aliyye* ve *Mecmu'a-i Tekâyâ* da tekkenin caminin "derûnunda" olduğu ifade ediliyor. Bilindiği gibi, bu tabir tekkenin mustakil tevhihanesinin olmadığını ve âyinlerin caminin içinde icra edildiğini ifade etmektedir. Ancak söz konusu mekânın tevhihaneden başka bir şekilde kullanılmış olması imkânsız görünmektedir. A. Kuran da "semâhâne"nin varlığına değinerek bu görüşü paylaşmaktadır. Yukarıda adı geçen kaynaklardaki ifadenin tamamen yanlış değil, ancak muğlak olduğu, tekkenin külliyesinin "derûnunda" yer aldığını anlatılmak istendiği düşünülebilir.

22) Dipnotu 14'de adı geçen 1885/86 tarihli istatistik cetvelinde, tekkede cıvık adet erkeklerin (zükûr) ikamet ettiği, sakinler arasında kadın bulunmadığı kayıtlıdır.

23) Bkz. *Hadike*, I, 194.

24) Bkz. dipnotu 13.

25) Bkz. dipnotu 13.

26) Bkz. İ.H. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul 1945, II, 258, no. 210/4 Konyalı Üsküdar, II, 29'da çeşmenin tarihi yanlışlıkla 1007 olarak verilmektedir.

27) Kitabının metni şöyledir.

Ve saka Allahu şarâben tahurâ (*Kur'an LXVII/20*)

Valide-i Sultan Murad Han ola

Dürret'tâc'a'nî kim hayrûn'nisâ

Cami ü hân ü imâret yapıtrub

Bu adayı eyleyüb.....

Çün Çavuş Hasan gelüb oldu..

Yaptırub bu çeşmeyi iktidâ tamamâ

Teşne diller..... idüb

Bâis-i hayr için etsünler duâ

Hatîl-i Kudsi didi târîhini

Ayn-ı âb.....

Yazdı sene seb'a ve semânin ve tis'a mie 987 (1579)

AKBABA Dergisi Sayı: 85- (1935)

S. EYİCE'nin Arşivinden

— Bu kazı niçin?
— Asarı atika aramak için..
— Ya.. Asarı atika kazığı demek!

